

Chambre des représentants de Belgique

SESSION ORDINAIRE 1998 - 1999 (*)

26 AVRIL 1999

PROJET DE LOI

instaurant la responsabilité pénale des personnes morales

RAPPORT

FAIT AU NOM DE LA COMMISSION
DE LA JUSTICE (1)

PAR

M. Servais VERHERSTRAETEN

- (1) Composition de la commission :
Président : M. Verwilghen (M.)

A. — Titulaires

C.V.P. MM. Vandeurzen,
Van Overberghe,
Verherstraeten, Willems.
P.S. MM. Borin, Giet,
Moureaux.
V.L.D. MM. Dewael, Van Belle,
Verwilghen.
S.P. MM. Landuyt,
Vandenbossche.
P.R.L.- MM. Barzin, Duquesne.
F.D.F.
P.S.C. M. du Bus de Warnaffe,
V.B. M. Laeremans.
Agalev/M. Lozie
Ecolo

B. — Suppléants

Mme Creyf, Mme D'Hondt,
MM. Didden, Leterme,
Mme Verhoeven.
MM. Biefnot, Dallons, Eerdeken,
Minne.
MM. Chevalier, De Croo, van den
Abeelen, Versnick.
MM. Delathouwer, Vande Lanotte,
Van der Maelen.
Mme Herzet, MM. Maingain,
Simonet.
MM. Beaufays, Gehlen.
MM. Annemans, De Man.
Mme Nijs, Mme Schüttringer.

C. — Membre sans voix délibérative

V.U. M. Bourgeois.

Voir:

- 2093 - 98 / 99:

- N° 1 : Projet transmis par le Sénat.
- Nos 2 à 4 : Amendements.

(*) Cinquième session de la 49ème législature

Belgische Kamer van volksvertegenwoordigers

GEWONE ZITTING 1998 - 1999 (*)

26 APRIL 1999

WETSONTWERP

tot invoering van de strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen

VERSLAG

NAMENS DE COMMISSIE
VOOR DE JUSTITIE (1)

UITGEBRACHT DOOR

DE HEER Servais VERHERSTRAETEN

- (1) Samenstelling van de commissie :
Voorzitter : de heer Verwilghen (M.)

A. — Vaste leden

C.V.P. HH. Vandeurzen,
Van Overberghe,
Verherstraeten, Willems.
P.S. HH. Borin, Giet,
Moureaux.
V.L.D. HH. Dewael, Van Belle,
Verwilghen.
S.P. HH. Landuyt,
Vandenbossche.
P.R.L.- HH. Barzin, Duquesne.
F.D.F.
P.S.C. H. du Bus de Warnaffe,
V.B. H. Laeremans.
Agalev/H. Lozie
Ecolo

B. — Plaatsvervangers

Mevr. Creyf, Mevr. D'Hondt,
HH. Didden, Leterme,
Mevr. Verhoeven.
HH. Biefnot, Dallons, Eerdeken,
Minne.
HH. Chevalier, De Croo, van den
Abeelen, Versnick.
HH. Delathouwer, Vande Lanotte,
Van der Maelen.
Mevr. Herzet, HH. Maingain,
Simonet.
HH. Beaufays, Gehlen.
HH. Annemans, De Man.
Mevr. Nijs, Mevr. Schüttringer.

C. — Niet-stemgerechtigd lid

V.U. H. Bourgeois.

Zie:

- 2093 - 98 / 99:

- Nr. 1 : Ontwerp overgezonden door de Senaat.
- Nrs. 2 tot 4 : Amendementen.

(*) Vijfde zitting van de 49ste zittingsperiode

Mesdames, Messieurs,

Votre commission a examiné ce projet de loi, transmis par le Sénat, au cours de ses réunions du 31 mars et des 1er et 20 avril 1999.

I. — EXPOSÉ INTRODUCTIF DU MINISTRE DE LA JUSTICE

Dans son plan d'action de juin 1996 contre la criminalité organisée, le gouvernement a déjà clairement indiqué que l'instauration de la responsabilité pénale des personnes morales est indispensable pour lutter contre cette forme de criminalité. Il est trop souvent impossible de s'attaquer sérieusement à certaines formes de criminalité organisée en raison de l'impossibilité d'engager des poursuites pénales contre des personnes morales. Cette situation assure souvent l'impunité de certains comportements criminels, malgré les troubles sociaux et économiques souvent très graves qu'ils provoquent.

L'instauration de la responsabilité pénale des personnes morales est en outre motivée par le souci de donner suite aux recommandations n^{os} R (81)-12 et R (88)-18 formulées par le Comité des ministres du Conseil de l'Europe au sujet de la criminalité des affaires et de la responsabilité des entreprises personnes morales pour les infractions commises à l'occasion de l'exercice de leurs activités. La recommandation n° 18b contenue dans le programme d'action contre la criminalité organisée, approuvé par le Conseil européen d'Amsterdam de juin 1997, prévoit également l'instauration de la responsabilité pénale des personnes morales.

L'instauration de la responsabilité pénale des personnes morales est également dans le droit fil de certaines lois récentes, à savoir la loi du 10 janvier 1999 relative aux organisations criminelles et la loi du 10 février 1999 relative à la répression de la corruption.

L'ensemble de ces modifications législatives répond aux conclusions des récentes commissions d'enquête parlementaire.

L'introduction d'un système de responsabilité pénale a déjà été discutée à plusieurs reprises au sein du gouvernement et les textes relatifs à cette matière ont été affinés progressivement afin d'aboutir à une solution juridiquement cohérente.

DAMES EN HEREN,

Uw commissie heeft dit door de Senaat overgezonden wetsontwerp besproken tijdens haar vergaderingen, 31 maart en 1 en 20 april 1999.

I. — INLEIDENDE UITEENZETTING VAN DE MINISTER VAN JUSTITIE

Reeds in het van juni 1996 daterende actieplan van de regering tegen de georganiseerde criminaliteit werd onomwonden gesteld dat de invoering van de strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen onontbeerlijk was in de strijd tegen de georganiseerde criminaliteit. Al te vaak is het niet mogelijk bepaalde vormen van georganiseerde criminaliteit grondig aan te pakken wegens de onmogelijkheid strafrechtelijke vervolgingen in te stellen tegen rechtspersonen. Dit leidt ertoe dat bepaalde vormen van crimineel gedrag dikwijls onbestraft blijven, niet-tegenstaande de vaak zeer ernstige verstoring van de maatschappelijke en economische orde waarmee deze criminaliteitsvormen gepaard gaan.

Daarenboven dient de invoering van de strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen te gebeuren om gevolg te geven aan de Aanbevelingen nrs. R(81)12 en R(88)18 van het Comité van ministers van de Raad van Europa over de criminaliteit in de zakenwereld en de verantwoordelijkheid van ondernemingen-rechtspersonen voor strafbare feiten die ze in de uitoefening van hun activiteiten plegen. Ook aanbeveling nr. 18b van het door de Europese Raad van Amsterdam in juni 1997 goedgekeurde Actieprogramma in de strijd tegen de georganiseerde criminaliteit roept op tot de invoering van de strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen.

De invoering van de strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen sluit tevens aan bij een aantal recente wetgevende innovaties, met name de wet van 10 januari 1999 op de criminele organisaties en de wet van 10 februari 1999 betreffende de bestrafing van corruptie.

Al die wetswijzigingen spelen in op de recent door de parlementaire onderzoekscommissies geformuleerde conclusies.

Binnen de regering is de instelling van een regeling voor de strafrechtelijke verantwoordelijkheid reeds meermaals ter sprake gekomen en de teksten daaromtrent werden stapsgewijs verfijnd teneinde tot een juridisch coherente oplossing te komen.

Une proposition de loi a finalement été déposée au Sénat le 23 décembre 1998. Le gouvernement adhère entièrement à la tendance exprimée par ce texte qui a été approuvé à l'unanimité par le Sénat.

L'option de base sur laquelle repose l'introduction de la responsabilité pénale des personnes morales en droit pénal belge est qu'il convient, dans la mesure du possible, d'assimiler les personnes morales aux personnes physiques. Le texte part en effet, du principe que la personne morale n'est plus une fiction juridique, mais bien une réalité sociale. Dans cette optique, la personne morale peut commettre une faute pénale propre et doit donc aussi pouvoir être tenue pour responsable sur le plan pénal.

Il est en même temps veillé, par le biais de l'insertion d'un article 50*bis* dans le Code pénal, à ce que les systèmes de responsabilité civile prévus par de nombreuses lois particulières - en l'absence de responsabilité pénale propre des personnes morales - en ce qui concerne le paiement d'une amende infligée à autrui n'entraînent pas de double sanction. Le nouvel article 50*bis* prévoit explicitement que nul ne peut être tenu civilement responsable du paiement d'une amende à laquelle une autre personne est condamnée, s'il est condamné pour les mêmes faits. En ce qui concerne la relation entre la nouvelle responsabilité pénale des personnes morales et le droit en matière de sanctions administratives, il convient d'observer que le principe *non bis in idem* s'opposera à ce qu'une même personne soit sanctionnée pénalement et administrativement, du moins dans la mesure où la sanction administrative est d'une nature telle qu'elle doit être considérée comme une peine sur le plan matériel.

En ce qui concerne les principes généraux du droit pénal, l'assimilation des personnes morales aux personnes physiques a été poussée aussi loin que possible.

Ainsi, l'article 2 du projet de loi reconnaît, d'une manière générale, la responsabilité pénale des personnes morales, en ce sens qu'aucune restriction n'est établie en fonction de la nature ou de la catégorie de délits dont la responsabilité peut être imputée à des personnes morales. La responsabilité pénale des personnes morales prévaut pour des délits qui :

- soit présentent un lien intrinsèque avec la réalisation de leur objet ou de leurs intérêts;
- soit ont été commis, comme le révéleront les circonstances de fait, pour leur compte.

Uiteindelijk werd in de Senaat op 23 december 1998 een wetsvoorstel ingediend. De regering staat volledig achter de strekking van die - eenparig door de Senaat goedgekeurde - tekst.

De basisidee die ten grondslag ligt aan de invoering van de strafrechtelijke verantwoordelijkheid van de rechtspersonen in het Belgisch strafrecht, stelt dat rechtspersonen zoveel mogelijk met natuurlijke personen moeten worden gelijkgesteld. De tekst gaat immers uit van het principe dat de rechtspersoon geen juridische fictie, maar wel degelijk een sociale realiteit is. In dat perspectief kan de rechtspersoon zelf een strafrechtelijk strafbaar feit plegen en moet hij bijgevolg strafrechtelijk tevens ter verantwoording kunnen worden geroepen.

Tegelijkertijd wordt door de invoering van een artikel 50*bis* in het Wetboek van Strafvordering ervoor gezorgd dat de - bij gebrek aan een eigen strafrechtelijke verantwoordelijkheid voor rechtspersonen - door veel bijzondere wetten voorziene stelsels van burgerrechtelijke aansprakelijkheid voor de betaling van andermans geldboete, geen aanleiding zouden zijn voor een dubbele bestraffing. Het nieuwe artikel 50*bis* van het Wetboek van Strafvordering stelt onomwonden dat niemand burgerrechtelijk aansprakelijk kan worden gesteld voor de betaling van een geldboete waartoe een ander wordt veroordeeld, indien hij wegens dezelfde feiten wordt veroordeeld. Voor de verhouding tussen de nieuwe strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen en het administratieve sanctierecht dient te worden opgemerkt dat het *non bis in idem* beginsel er zich tegen zal verzetten dat eenzelfde persoon strafrechtelijke en administratief wordt gesanctioneerd, althans in de mate dat de administratieve sanctie van die aard is dat zij materieel als een straf dient te worden beschouwd.

Op het vlak van de algemeen geldende strafrechtelijke beginselen, werd de gelijkstelling van de rechtspersonen met de natuurlijke personen zover mogelijk doorgedreven.

Zo erkent artikel 2 van het wetsontwerp in het algemeen de strafrechtelijke verantwoordelijkheid van de rechtspersonen, in die zin dat geen enkele beperking wordt ingevoerd op grond van de aard of de categorie van misdrijven waarvoor rechtspersonen verantwoordelijk kunnen worden gesteld. De strafrechtelijke verantwoordelijkheid van de rechtspersonen geldt voor misdrijven die:

- ofwel een intrinsieke band met het halen van hun doelstelling of het behartigen van hun belangen vertonen;
- ofwel, blijkens de feitelijke omstandigheden, voor eigen rekening werden gepleegd.

En ce qui concerne le cumul de la responsabilité pénale de personnes morales et de personnes physiques, le projet précise que lorsque la responsabilité d'une personne morale est engagée exclusivement suite à l'intervention d'une personne physique identifiée, seule la personne qui aura commis la faute la plus grave peut être condamnée. Si toutefois la personne physique identifiée a commis la faute sciemment, elle peut être condamnée en même temps que la personne morale responsable.

Au niveau des sanctions, cela aurait évidemment peu de sens de rechercher une assimilation totale avec les sanctions applicables aux personnes physiques. Outre l'introduction du principe de la responsabilité pénale des personnes morales, le deuxième objectif du projet de loi consiste en effet à créer un arsenal de peines adapté aux personnes morales. Les peines d'emprisonnement prévues pour les délits sont ainsi remplacées par des amendes.

En outre, il sera possible de recourir à la confiscation spéciale et, dans les affaires criminelles et correctionnelles, également à la dissolution, à l'interdiction d'exercer certaines activités, à la fermeture d'un ou plusieurs établissements et à la publication ou la diffusion de la décision. Pour la dissolution, l'interdiction d'activité, la fermeture et la publication, il appartient au législateur de préciser dans quels cas ces sanctions peuvent être prononcées.

La possibilité de recourir, dans le cadre de la répression, aux modalités offertes par la loi du 29 juin 1964 concernant la suspension, le sursis et la probation est en principe prévue.

D'autre part, une série de règles de procédure ont dû être adaptées à l'instauration de la responsabilité pénale des personnes morales en droit belge.

C'est ainsi qu'il a fallu prévoir un régime de représentation *ad hoc* (art. 12) en cas de conflit d'intérêts entre la personne morale et son représentant (si ce dernier est poursuivi pour les mêmes faits que la personne morale). Il a également fallu élaborer un régime de comparution adapté aux personnes morales (art. 17 et 18). En matière de procédure toujours, des mesures provisoires à l'égard des personnes morales ont été définies (art. 16) et un casier judiciaire des personnes morales a été créé (art. 19 et 20).

Le ministre est convaincu que l'adoption du projet de loi à l'examen dotera la Justice d'un instrument valable et même indispensable pour lutter contre l'im-

In verband met de gecumuleerde strafrechtelijke verantwoordelijkheid als rechtspersoon en als natuurlijke persoon, preciseert het ontwerp dat wanneer een rechtspersoon uitsluitend als gevolg van het optreden van een geïdentificeerde natuurlijke persoon verantwoordelijk kan worden gesteld, alleen die persoon die het zwaarste misdrijf heeft gepleegd, kan worden veroordeeld. Heeft de geïdentificeerde natuurlijke persoon het misdrijf evenwel opzettelijk gepleegd, dan kan hij samen met de verantwoordelijke rechtspersoon worden veroordeeld.

Wat de strafmaat betreft, zou het uiteraard weinig zin hebben tot een volledige gelijkschakeling te willen komen met de straffen die op de natuurlijke personen van toepassing zijn. Naast de invoering van het beginsel van de strafrechtelijke verantwoordelijkheid van de rechtspersonen, beoogt het wetsontwerp immers als tweede doelstelling te voorzien in een heel gamma aan de rechtspersonen aangepaste straffen. Zo worden de gevangenisstraffen waarin voor de wanbedrijven werd voorzien, vervangen door geldboetes.

Bovendien zal het mogelijk zijn over te gaan tot een bijzondere inbeslagneming en, in strafrechtelijke en correctionele zaken, eveneens tot de ontbinding, tot het verbod om sommige activiteiten uit te oefenen, tot de sluiting van een of meer inrichtingen en tot de publicatie of de verspreiding van het vonnis. Voor de ontbinding, het verbod op het uitoefenen van activiteiten, de sluiting en de publicatie, komt het de wetgever toe nader te bepalen in welke gevallen die straffen kunnen worden uitgesproken.

De mogelijkheid om in het kader van de bestrafing gebruik te maken van de modaliteiten geboden door de wet van 29 juni 1964 betreffende de opschorting, het uitstel en de probatie wordt in principe voorzien.

Daarnaast diende een aantal procedurele regels te worden aangepast aan de invoering van de strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen in ons recht.

Zo diende in geval van een belangenconflict tussen de rechtspersoon en de vertegenwoordiger ervan (indien deze laatste voor dezelfde feiten als de rechtspersoon wordt vervolgd) te worden voorzien in een regeling van *ad hoc* vertegenwoordiging (art. 12). Daarenboven diende een aangepaste regeling voor de verschijning van rechtspersonen te worden uitgewerkt (art. 17 en 18). Eveneens op het vlak van de procedure werd aandacht besteed aan een stelsel van voorlopige maatregelen (art. 16) en aan de instelling van een strafregister voor rechtspersonen (art. 19 en 20).

De minister is ervan overtuigd dat de aanneming van dit wetsontwerp ons recht zal voorzien van een waardevol en zelfs onontbeerlijk instrument in de

punité dont jouissent jusqu'à présent les personnes morales qui commettent des infractions.

II. — DISCUSSION GÉNÉRALE

M. Lozie rappelle qu'il avait lui-même au cours de la précédente législature introduit une proposition de loi au Sénat instaurant la responsabilité pénale des personnes morales. En conséquence, il soutient le présent projet de loi dans son principe.

Il souhaite cependant obtenir des éclaircissements sur certains points et tout d'abord en ce qui concerne la problématique du cumul des poursuites pénales à l'encontre des personnes physiques et des personnes morales. De l'exposé du ministre, il ressort que lorsque la responsabilité d'une personne morale est engagée exclusivement suite à l'intervention d'une personne physique identifiée, seule la personne qui aura commis la faute la plus grave peut être condamnée. Si toutefois la personne physique identifiée a commis la faute sciemment, elle peut être condamnée en même temps que la personne morale responsable. L'orateur souhaiterait recevoir des précisions sur ce cumul de responsabilité pénale.

Par ailleurs, il demande des éclaircissements en ce qui concerne l'exécution de ce projet de loi. Faut-il chaque fois dans les lois particulières prévoir que les personnes morales pourront être condamnées ou existe-t-il une transposition immédiate des condamnations prévues pour les personnes physiques aux personnes morales sauf dans le cas de la dissolution ? Dans ce cas, il appartient au législateur de préciser quand cette sanction peut être prononcée. Le gouvernement peut-il confirmer son point de vue.

*
* *

M. Vandeurzen soutient à titre personnel ce projet de loi. Afin d'éviter d'éventuelles difficultés d'interprétation, il demande que certains termes retenus par le présent projet de loi soient clairement définis. Il cite ainsi l'exemple de la notion d'«organes territoriaux intracommunaux».

Par ailleurs, il relève que l'article 2 du projet de loi contient une énumération d'organes qui ne peuvent être considérés comme des personnes morales responsables pénalement. Il se pose la question de savoir si cette énumération ne viole pas le principe d'égalité, en particulier quand il constate que les centres publics d'aide sociale y sont repris et pas les intercommunales. Dans ces deux cas, les membres ne sont élus directement mais par le biais du conseil communal.

strijd tegen de straffeloosheid waarvan rechtspersonen die zich inlaten met plegen van misdrijven tot op heden kunnen genieten.

II. — ALGEMENE BESPREKING

De heer Lozie brengt in herinnering dat hij zelf tijdens de vorige zittingsperiode in de Senaat een wetsvoorstel had ingediend tot invoering van de strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen. Bijgevolg steunt hij principieel dit wetsontwerp.

Hij zou evenwel graag opheldering krijgen over een aantal punten, in de eerste plaats over het vraagstuk van het samengaan van de strafrechtelijke vervolgingen ten aanzien van de natuurlijke personen en de rechtspersonen. Uit de uiteenzetting van de minister blijkt dat, wanneer de rechtspersoon uitsluitend wegens het optreden van een geïdentificeerde natuurlijke persoon verantwoordelijk wordt gesteld, enkel degene die de zwaarste fout heeft begaan, kan worden veroordeeld. Indien de geïdentificeerde natuurlijke persoon de fout evenwel bewust heeft begaan, kan hij samen met de verantwoordelijke rechtspersoon worden veroordeeld. De spreker zou over die cumulatie van strafrechtelijke verantwoordelijkheid graag preciseringen krijgen.

Bovendien vraagt hij verduidelijking over de uitvoering van dit wetsontwerp. Moet in de bijzondere wetten telkens worden bepaald dat de rechtspersonen zullen kunnen worden veroordeeld of worden de voor de natuurlijke personen bedoelde veroordelingen onmiddellijk overgedragen op de rechtspersonen, de ontbinding uitgezonderd ? In dat geval komt het de wetgever toe te preciseren wanneer die straf kan worden uitgesproken. Kan de regering zich bij dit standpunt van de spreker aansluiten?

*
* *

De heer Vandeurzen steunt persoonlijk dit wetsontwerp. Teneinde eventuele interpretatieproblemen te voorkomen, vraagt hij dat bepaalde in het wetsontwerp gehanteerde termen duidelijk worden gedefinieerd. Als voorbeeld haalt hij het begrip «binnen-gemeentelijke territoriale organen» aan.

Bovendien wijst hij erop dat artikel 2 van het wetsontwerp een opsomming bevat van organen die niet als strafrechtelijk verantwoordelijke rechtspersonen kunnen worden beschouwd. Hij vraagt zich af of die opsomming niet het gelijkheidsbeginsel schendt, vooral omdat hij vaststelt dat de openbare centra voor maatschappelijk welzijn erin zijn opgenomen en de intercommunale verenigingen niet. In beide gevallen worden de leden niet rechtstreeks, maar via de

Sur base de quel critère cette énumération a-t-elle dès lors été établie ?

L'orateur formule la même réflexion en ce qui concerne l'article 4 du projet de loi. Cet article prévoit des exceptions en ce qui concerne les personnes morales de droit public. Un centre culturel dont les membres sont désignés par le conseil communal mais qui a la forme d'une association sans but lucratif est-il une personne morale de droit public ?

Il demande dès lors qu'une définition précise soit donnée de cette notion «personne morale de droit public», d'autant plus que l'on se trouve en matière pénale, matière de stricte interprétation.

*
* *

M. du Bus de Warnaffe partage l'objectif poursuivi par le présent projet de loi, à savoir la responsabilité accrue des personnes morales.

Le membre fait ensuite état de certaines observations techniques qui ont été formulées par plusieurs professeurs d'université et demande quelle est la position du gouvernement face à celles-ci. Ces professeurs dénoncent le risque que le présent projet de loi fait courir. Il s'engage en effet dans la voie dangereuse de la responsabilité pénale collective et des condamnations pénales sans faute facilement identifiée.

Ils formulent la proposition de prononcer des mesures de sûreté détachées de toute notion de faute de façon à respecter une logique d'intervention davantage préventive et réparatrice reconnaissant en outre une responsabilité objective.

Ces professeurs énoncent également des griefs en matière de preuve. Le projet de loi expose dangereusement les juges au risque de devoir trouver la preuve de l'intention coupable dans la seule présence d'indices de l'existence possible ou probable d'une telle culpabilité dans le chef de représentants du groupe non autrement identifiés. Ces indices sont par conséquent incapables d'établir l'existence d'un esprit coupable propre à l'ensemble du groupe.

En ce qui concerne les personnes morales de droit public, comment peut-on justifier que certaines de ces personnes ne tombent pas sous le champ d'application du projet de loi ?

Enfin, le concours des responsabilités pénales des personnes morales et des personnes physiques devrait davantage être précisé.

gemeenteraad verkozen. Op basis van welke criteria werd die lijst bijgevolg opgesteld?

De spreker formuleert dezelfde bedenking in verband met artikel 4 van het wetsontwerp. Dat voorziet in uitzonderingen met betrekking tot de publiekrechtelijke rechtspersonen. Is een cultureel centrum waarvan de leden door de gemeenteraad worden aangewezen, maar dat de vorm heeft van een vereniging zonder winstoogmerk een publiekrechtelijke rechtspersoon?

Hij vraagt bijgevolg dat van dat begrip «publiekrechtelijke rechtspersoon» een precieze definitie wordt gegeven, te meer daar het hier gaat om strafzaken, waarin de interpretatie strikt is.

*
* *

De heer du Bus de Warnaffe is het eens met het door dit wetsontwerp nagestreefde doel, namelijk een grotere verantwoordelijkheid voor rechtspersonen.

Vervolgens maakt het lid melding van een aantal technische opmerkingen die door verscheidene universiteitsprofessoren werden geformuleerd en vraagt wat daaromtrent het regeringsstandpunt is. Die professoren klagen het risico aan dat dit wetsontwerp doet ontstaan. Het begeeft zich immers op het gevaarlijke pad van de collectieve strafrechtelijke verantwoordelijkheid en van de strafrechtelijke veroordeling zonder gemakkelijk identificeerbare fout.

De professoren doen het voorstel veiligheidsmaatregelen uit te spreken die los staan van elke fout, zodat een logica in acht kan worden genomen waarin het optreden veeleer op preventie en herstel is gericht en waarbij bovendien een objectieve verantwoordelijkheid wordt erkend.

Diezelfde professoren formuleren ook klachten met betrekking tot het bewijs. Het wetsontwerp stelt de rechters op gevaarlijke wijze bloot aan het risico het bewijs van het schuldig opzet te moeten vinden in de loutere aanwezigheid van aanwijzingen van het mogelijke of waarschijnlijke bestaan van een dergelijke schuld bij vertegenwoordigers van de groep, die niet anderszins worden geïdentificeerd. Die aanwijzingen kunnen bijgevolg niet het bestaan bewijzen van een schuldige geestesgesteldheid bij de groep in haar geheel.

Hoe kan men, wat de publiekrechtelijke rechtspersonen betreft, verantwoorden dat sommige onder hen niet binnen het toepassingsgebied van de wet vallen?

Ten slotte zou de samenloop van de strafrechtelijke verantwoordelijkheden van de rechtspersonen en de natuurlijke personen meer moeten worden gepreciseerd.

*
* *

M. Landuyt se demande si le texte à l'examen concrétise l'objectif, annoncé depuis plusieurs sessions, qui est d'instaurer la responsabilité pénale des personnes morales.

L'article 2 proposé du Code pénal est inutilement compliqué. Pourquoi ne pas avoir opté pour une disposition simple prévoyant que la personne morale est pénalement responsable de ses actes? Pourquoi ne pas simplement continuer à appliquer les dispositions du droit civil et du droit commercial?

La responsabilité pénale des personnes morales est principalement en cause dans le cadre du droit environnemental ou du droit social et fiscal. Le problème est le suivant: lorsqu'une entreprise déverse irrégulièrement des eaux usées, il faut, dans l'état actuel de la législation, chercher la personne physique qui a pesé sur la décision au sein du conseil d'administration. Reste à savoir si le projet de loi, en raison de la formulation de l'article 2, ne donnera pas lieu à des problèmes similaires. On peut ainsi se demander si la violation, par exemple, d'une règle de droit social ou fiscal peut avoir un lien intrinsèque avec la réalisation de l'objet d'une société ou avec le fait de s'occuper de ses intérêts. Il faut supposer que l'on devra répondre sur les circonstances concrètes pour apprécier si ces conditions - et pas uniquement la condition selon laquelle l'infraction doit avoir été commise pour le compte de la société -, sont réunies doit ressortir des circonstances concrètes.

*
* *

M. Bourgeois constate que tout le monde est d'accord pour dire que la responsabilité pénale des personnes morales doit être instaurée. Que ce soit aux Pays-Bas ou, depuis peu, en France, les personnes morales sont pénalement responsables.

On s'est longtemps retranché, en Belgique, derrière l'adage *Societas delinquere non potest*, qui n'a pourtant rien à voir avec les personnes morales ni avec les sociétés commerciales.

Cet adage daterait du début du XVIème siècle. Charles Quint avait puni tous les Gantois à cause de quelques fauteurs de troubles. La population se défendait en faisant valoir que la collectivité ne commet pas d'infractions. Et il n'existait évidemment pas de sociétés à l'époque.

*
* *

De heer Landuyt vraagt zich af of de voorliggende tekst de doelstelling van de sedert meerdere zittingsperioden aangekondigde invoering van de strafrechtelijke verantwoordelijkheid van de rechtspersonen waarmaakt.

Het voorgestelde artikel 2 van het Strafwetboek is nodeloos ingewikkeld. Waarom is niet gekozen voor een eenvoudige bepaling volgens welke de rechtspersoon strafrechtelijk verantwoordelijk is voor zijn handelingen? Waarom wordt de lijn van het burgerlijk recht en het handelsrecht niet gewoon doorgetrokken?

De strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen komt vooral in het kader van het milieurecht of van het sociaal en fiscaal recht ter sprake. Het probleem wordt dan geschetst als volgt: wanneer een bedrijf onrechtmatig afvalwater loost, moet in de huidige stand van de wetgeving gezocht worden naar de natuurlijke persoon die in de raad van bestuur op de beslissing heeft gewogen. De vraag rijst of het wetsontwerp door de formulering van artikel 2 niet tot soortgelijke problemen aanleiding zal geven. Zo kan men de vraag stellen of het overtreden van bijvoorbeeld een sociaal- of fiscaalrechtelijke regel een intrinsiek verband kan hebben met de verwezenlijking van het doel van een vennootschap of met de waarneming van haar belangen. Verondersteld moet worden dat een en ander ook voor de vervulling van die voorwaarden -en dus niet alleen voor de voorwaarde dat het misdrijf voor rekening van de vennootschap werd gepleegd- uit de concrete omstandigheden moet blijken.

*
* *

De heer Bourgeois constateert dat eenieder het erover eens is dat de strafrechtelijke verantwoordelijkheid van de rechtspersoon moet worden ingevoerd. Zowel in Nederland als sedert kort ook in Frankrijk zijn rechtspersonen strafrechtelijk verantwoordelijk.

In België heeft men zich zeer lang verscholen achter de rechtsspreuk: «*Societas delinquere non potest*». Deze rechtsspreuk blijkt nochtans niets te maken te hebben met een rechtspersoon noch met een vennootschap.

Ze zou dateren uit het begin van de 16de eeuw. Keizer Karel strafte alle Gentenaars omwille van een aantal onruststokers. Als verweer hiertegen riep men in dat de gemeenschap geen misdrijven pleegt. Toen dertijd bestonden er natuurlijk geen vennootschappen.

Il est absurde de continuer à invoquer en 1999 un adage du XVIème siècle qui a de surcroît été complètement isolé de son contexte.

Une bonne loi sur la responsabilité pénale de la personne morale constitue une arme utile pour lutter contre la criminalité organisée. Le Conseil de l'Europe recommande d'ailleurs que les entreprises-personnes morales soient tenues pour responsables des infractions qu'elles commettent dans l'exercice de leurs activités. La raison en est suffisamment connue. Dans de nombreux cas, on recherche en vain la personne qui, au sein de l'entreprise, est responsable de l'infraction qui a été commise. On désigne quelquefois une personne qui est quasi totalement étrangère l'infraction.

L'intervenant commente ensuite, dans les grandes lignes, l'article 5 proposé, qui constitue la disposition-clé du projet de loi, et se rallie à l'observation formulée par l'intervenant précédent à propos de la complexité de la procédure proposée, surtout en ce qui concerne la solution apportée au problème du concours de responsabilités de la personne morale et de personnes physiques. A titre de comparaison, il cite l'article 51 du Code pénal néerlandais, qui est formulé comme suit:

«1. Les faits punissables peuvent être commis par des personnes physiques ou morales.

2. Si le fait punissable est commis par une personne morale, la poursuite pénale peut être engagée et les peines ou mesures prévues par la loi peuvent, s'il y a lieu, être prononcées:

- 1° soit à l'encontre de la personne morale,
- 2° soit à l'encontre des commanditaires et des véritables instigateurs de l'infraction et de ceux qui ont conduit en fait à la réalisation de l'infraction;
- 3° soit à l'encontre à la fois des personnes visées au 1° et de celles visées au 2°.

3. Pour l'application des alinéas précédents, sont assimilées à la personne morale, la société dépourvue de la personnalité juridique, la société de droit commun, la société d'armement et le patrimoine d'affectation.»

L'intervenant demande au ministre de fournir quelques précisions sur un certain nombre de points.

Certaines déclarations du ministre qui figurent dans le rapport du Sénat lui semblent contradictoires (comment concilier le texte figurant à la page 33 -> *«De minister antwoordt dat de natuurlijke persoon en de rechtspersoon beiden slechts kunnen worden*

Het is absurd dat men zich anno 1999 zou blijven verschuilen achter een rechtspreuk uit het begin van de 16de eeuw, die bovendien volledig uit haar context blijkt gehaald te zijn.

Een goede wet op de strafrechtelijke verantwoordelijkheid van de rechtspersoon is een nuttig wapen in de strijd tegen de georganiseerde criminaliteit. De Raad van Europa beveelt trouwens aan dat ondernemingen-rechtspersonen verantwoordelijk zouden worden gesteld voor de misdrijven die zij in de uitoefening van hun activiteiten plegen. De reden daarvoor is voldoende bekend. In vele gevallen wordt vruchteloos gezocht naar de persoon die in de onderneming verantwoordelijk is voor een misdrijf dat werd gepleegd. Soms komt men dan terecht bij een persoon die met het misdrijf nauwelijks enige band heeft.

De spreker becommentarieert vervolgens in algemene lijnen het voorgestelde artikel 5, dat de kernbepaling van het wetsontwerp vormt en sluit zich aan bij de opmerking van de vorige spreker betreffende de ingewikkeldheid van de voorgestelde regeling, vooral wat de oplossing van het probleem van de samenloop van verantwoordelijkheden van rechtspersoon en natuurlijke personen betreft. Ter vergelijking haalt hij artikel 51 van het Nederlandse wetboek van strafrecht aan, dat luidt als volgt:

«1. Strafbare feiten kunnen worden begaan door natuurlijke personen en rechtspersonen.

2. Indien een strafbaar feit wordt begaan door een rechtspersoon, kan de strafvervolgning worden ingesteld en kunnen de in de wet voorziene straffen en maatregelen, indien zij daarvoor in aanmerking komen, worden uitgesproken:

- 1° tegen die rechtspersoon dan wel,
- 2° tegen hun die tot het feit opdracht hebben gegeven, alsmede tegen hen die feitelijke leiding hebben gegeven aan de verboden gedraging, dan wel;
- 3° tegen de onder 1° en 2° genoemden te zamen.

3. Voor de toepassing van de vorige leden wordt met de rechtspersoon gelijkgesteld: de vennootschap zonder rechtspersoonlijkheid, de maatschap, de derderij en het doelvermogen.»

De spreker wenst van de minister over een aantal punten enige verduidelijking te krijgen.

Sommige verklaringen van de minister die opgenomen zijn in het verslag van de commissiebesprekingen in de Senaat, lijken hem tegenstrijdig (vergelijk Stuk Senaat nr. 1-1217/6, blz. 33, «De minister antwoordt dat de natuurlijke persoon en de

veroordeeld in geval van opzet. Dit betekent niet dat men beiden niet kan vervolgen. Bij de veroordeling moet de rechter wel de keuze maken, behoudens bij opzet». - et celle figurant à la page 35 du Doc. Sénat n° 1217/6 «*De minister merkt op dat indien de fout van de natuurlijke persoon opzettelijk is, de rechter moet kiezen*»?).

Le ministère public déterminera-t-il la personne à poursuivre? L'intervenant estime qu'il en sera ainsi. Le but ne saurait être de poursuivre systématiquement les deux.

Il convient également de clarifier le problème de la désignation de l'auteur et du coauteur.

Quant à savoir quelles personnes morales peuvent être pénalement responsables, l'intervenant renvoie enfin au point de vue du professeur F. Deruyck (*in Faure M. et Schwarz, K. De strafrechtelijke en civielrechtelijke aansprakelijkheid van de rechtspersoon en zijn bestuurders*, Anvers, 1998, p. 39). Cet auteur fait observer que tant aux Pays-Bas qu'en France, l'immunité pénale est limitée à l'État et que ni les organes de l'État ni certaines institutions publiques ne bénéficient de cette immunité à l'égard des poursuites. Il estime que «l'immunité pénale de personnes morales déterminées, même de l'État fédéral, ne peut ni être admise sous l'angle du droit dogmatique, ni constituer sous l'angle du droit pratique une solution appropriée pour prévenir certaines situations sans doute relativement délicates.».

*
* *

M. Giet reconnaît le caractère délicat du projet de loi à l'examen non seulement en raison de sa rédaction, mais également du fait qu'il concerne une matière dans laquelle on ne peut légiférer dans la précipitation en fin de législature.

L'intervenant souscrit pleinement au principe selon lequel les personnes morales sont responsables vis-à-vis de la société des infractions commises en fonction de leurs activités ou pendant l'exercice de celles-ci. On ne peut se contenter de faire endosser les responsabilités à quelques personnes physiques exerçant au sein de la personne morale des fonctions plus ou moins importantes. Il s'agit du reste souvent d'infractions lourdes de conséquences pour la population.

Reste à savoir si certains équilibres du droit pénal ne risquent pas d'être perturbés. On a l'impression que l'on introduit en quelque sorte une responsabilité pénale pour les actes d'autrui. Il paraît en effet impossible de dissocier les comportements d'une personne morale - qui constitue malgré tout une fiction

rechtspersoon beiden slechts kunnen worden vervolgd in geval van opzet. Dit betekent niet dat men beiden niet kan vervolgen. Bij de veroordeling moet de rechter wel de keuze maken, *behoudens bij opzet*» - met die op blz. 35, - «*De minister merkt op dat indien de fout van de natuurlijke persoon opzettelijk is, de rechter moet kiezen*»).

Zal het openbaar ministerie de keuze maken wie moet worden vervolgd ? De spreker meent van wel. Het kan niet de bedoeling zijn dat stelselmatig beiden worden vervolgd.

Ook de problematiek van daderschap en mededaderschap behoeft te worden verduidelijkt.

Met betrekking tot de vraag welke rechtspersonen strafrechtelijk verantwoordelijk kunnen worden gesteld verwijst de spreker ten slotte naar het standpunt van professor F. Deruyck (*in Faure M. en Schwarz, K. De strafrechtelijke en civielrechtelijke aansprakelijkheid van de rechtspersoon en zijn bestuurders*, Antwerpen, 1998, blz. 39). Deze auteur merkt op dat zowel in Nederland als in Frankrijk de strafrechtelijke immunité beperkt is tot de staat en dat noch de afsplitsingen van de staat, noch bepaalde openbare instellingen in deze vervolgingsimmunité delen. Hij is van oordeel dat «strafrechtelijke immunité van welbepaalde rechtspersonen, zelfs van de federale staat, noch vanuit rechtsdogmatisch oogpunt aanvaard kan worden, noch op het rechtspraktische vlak de aangewezen weg is bepaalde, wellicht wat delicate, toestanden te vermijden».

*
* *

De heer Giet erkent dat dit wetsontwerp moeilijk ligt, niet alleen vanwege de redactie ervan maar ook omdat het een aangelegenheid betreft waarover niet overhaast op het einde van een zittingsperiode kan worden gelegifereerd.

Met het beginsel dat rechtspersonen ten aanzien van de samenleving verantwoordelijk worden gesteld voor misdrijven die gepleegd zijn in functie van of tijdens hun activiteiten is de spreker het volkomen eens. Men kan er niet mee volstaan de verantwoordelijkheid te laten dragen door enkele natuurlijke personen die binnen de rechtspersoon al dan niet belangrijke functies uitoefenen. Het betreft trouwens vaak misdrijven met vaak zware gevolgen voor de bevolking.

De vraag rijst evenwel of niet onvoorzichtig is omgesprongen met bepaalde evenwichten in het strafrecht. De indruk bestaat dat een soort van strafrechtelijke verantwoordelijkheid voor andermans daad wordt ingevoerd. Het lijkt immers onmogelijk om gedragingen van een rechtspersoon -die toch een ju-

juridique - des comportements des personnes physiques qui agissent pour le compte de cette personne morale.

L'article 5 proposé soulève de nombreuses questions. Qu'entend-on par les termes «intrinsèquement liées» figurant à l'alinéa 1er?

Le texte de l'alinéa 2 est également problématique. Quel rôle la personne morale peut-elle encore jouer si une personne physique est intervenue *exclusivement*? Qu'advient-il dans le cas où plusieurs personnes physiques sont intervenues? Qu'entend-on par «la faute la plus grave»? La question n'est-elle pas plutôt de savoir s'il y a infraction et, dans l'affirmative, qui l'a commise?

Il convient de se demander s'il n'est pas d'autre réglementation possible que celle proposée. Peut-on considérer que la responsabilité pénale de la personne morale est engagée sans prendre en considération les comportements des personnes physiques? Si la réponse à cette question est négative, il faut plutôt rechercher des solutions en vertu desquelles les sanctions infligées à la personne morale sont l'accessoire de celles auxquelles sont condamnées les personnes physiques.

Le ministre souligne l'intérêt que le gouvernement attache à ce projet de loi. A cet égard, il estime utile de rappeler quelques bases fondamentales du projet de loi.

Le projet met fin à un paradoxe qui ne pouvait plus être toléré, et qui résidait dans le fait que les personnes morales peuvent commettre des infractions, mais ne peuvent être sanctionnées pour cela.

Le projet de loi est également la conclusion de la réflexion menée au sein du parlement au sujet de la lutte contre la criminalité organisée.

Il importe d'éviter le développement d'un droit pénal «fonctionnel», qui rend une personne physique punissable en raison de la fonction qu'elle exerce au sein d'une personne morale, sans accorder une attention suffisante à la composante morale devant exister dans le chef de cette personne. L'exemple par excellence est celui du responsable de l'environnement au sein d'une entreprise.

Grâce à ce projet de loi, il ne sera également plus nécessaire non plus d'invoquer la responsabilité civile pour les fautes pénales d'autrui ni de recourir à des sanctions administratives. L'élément moral de l'infraction devra être démontré dans le chef de la personne morale et toutes les garanties offertes par le droit pénal devront être respectées.

ridische fictie is- los te koppelen van de gedragingen van de natuurlijke personen die voor die rechtspersoon handelen.

Het voorgestelde artikel 5 roept vele vragen op. Wat wordt bedoeld met het «intrinsiek verband» waarvan sprake is in het eerste lid ?

De tekst van het tweede lid is eveneens problematisch. Welke rol kan de rechtspersoon nog vervullen als *uitsluitend* een natuurlijke persoon is opgetreden? Wat als meerdere natuurlijke personen zijn opgetreden ? Wat wordt bedoeld met «de zwaarste fout» ? Is de vraag niet veeleer of er al dan niet een misdrijf is en wie het misdrijf heeft gepleegd ?

De vraag is of er geen alternatieven zijn voor de voorgestelde regeling. Kan men de rechtspersoon strafrechtelijk verantwoordelijk stellen zonder daarbij de gedragingen van natuurlijke personen in aanmerking te nemen ? Als het antwoord op die vraag ontkennend is, dan moet veeleer gezocht worden naar regelingen waarbij aan de rechtspersoon sancties worden opgelegd die het accessorium zijn van de straffen waartoe natuurlijke personen zijn veroordeeld.

De minister onderstreept het belang dat de regering aan dit wetsontwerp hecht. Hij acht het in dat verband nuttig enkele fundamentele uitgangspunten van het wetsontwerp in herinnering te brengen.

Het ontwerp maakt een einde aan een paradox die niet langer geduld kan worden en volgens welke rechtspersonen wel misdrijven kunnen plegen maar daarvoor niet kunnen worden gestraft.

Het wetsontwerp is tevens het sluitstuk van het denkwerk van het parlement inzake de bestrijding van de georganiseerde criminaliteit.

Er moet worden vermeden dat een «functioneel» strafrecht tot ontwikkeling komt dat een natuurlijk persoon strafbaar stelt wegens de functie die hij in een rechtspersoon uitoefent zonder dat voldoende aandacht wordt besteed aan het moreel element dat ten aanzien van die persoon moet bestaan. Het voorbeeld bij uitstek is dat van de milieuverantwoordelijke in een bedrijf.

Door dit wetsontwerp zal het niet langer nodig zijn een beroep te doen op de burgerrechtelijke aansprakelijkheid voor andermans strafrechtelijke fout en op administratiefrechtelijke sancties. Het moreel element van het misdrijf zal ten aanzien van de rechtspersoon moeten worden aangetoond en alle waarborgen die het strafrecht biedt, zullen in acht moeten worden genomen.

Le projet de loi présuppose que l'on abandonne les conceptions sur lesquelles reposait traditionnellement la notion d'irresponsabilité pénale de la personne morale. Il faut reconnaître que la personne morale est une entité, réelle, sociale et qu'elle peut dès lors commettre des infractions. Les éléments constitutifs de l'infraction doivent du reste être établis à l'encontre de la personne morale, conformément aux principes applicables aux personnes physiques. Dans le cadre des délits environnementaux, on peut prouver, par exemple, qu'il existe, au sein d'une personne morale, une culture d'entreprise qui incite à transgresser certaines lois.

Si l'on veut, par contre, s'en tenir à la notion de la personne morale en tant que fiction, on doit se contenter de prendre des sanctions administratives et des mesures de sûreté. Dans certains cas, le juge pourra, par exemple, prononcer la dissolution de la personne morale. De telles solutions n'offrent toutefois pas les garanties qu'offre le droit pénal.

Le ministre répond ensuite à un certain nombre d'observations formulées par les membres.

1. L'expression «intrinsèquement liées», qui a été insérée lors de la discussion au Sénat, vise à préciser quelles sont les infractions qui peuvent être imputées à une personne morale. La personne morale n'est responsable que des infractions qui s'inscrivent clairement dans le cadre de son objet ou de la défense de ses intérêts.

2. La notion de «faute la plus grave» a été insérée afin de donner au juge une directive concernant le choix de la personne à sanctionner, lorsque la personne morale n'est poursuivie qu'en raison de l'intervention d'une personne physique identifiée. Le juge devra décider concrètement qui a commis la faute la plus grave.

3. Pour la définition de ce qu'il y a lieu d'entendre par personne morale de droit public au sens de l'article 7bis proposé, du Code pénal, il est renvoyé au «Traité élémentaire de droit civil belge» de De Page. «(Elles) sont une création de la puissance souveraine qui en lui conférant la personnalité morale la dote d'un patrimoine distinct en vue d'un service public et des fins supérieures qu'il se propose d'atteindre». En tant que critère supplémentaire, il est proposé, pour l'application de l'article 5 proposé, de ne pas considérer comme personnes morales pénales, les personnes morales de droit public dotées d'un organe élu directement. Cela explique pourquoi, les sociétés intercommunales, entre autres, et les associations de droit privé créées par les CPAS ne figurent pas dans la liste des exceptions.

Het wetsontwerp veronderstelt dat de traditionele opvattingen waarop de strafrechtelijke onverantwoordelijkheid van de rechtspersoon steunde, worden verlaten. Men moet erkennen dat de rechtspersoon een reële, sociale entiteit is en als zodanig misdrijven kan begaan. De elementen van het misdrijf moeten trouwens ten aanzien van de rechtspersoon worden bewezen overeenkomstig de principes die gelden ten aanzien van natuurlijke personen. In het kader van milieumisdrijven kan bijvoorbeeld worden aangetoond dat binnen een rechtspersoon een bedrijfscultuur bestaat die hem ertoe aanzet bepaalde wetten te overtreden.

Wil men daarentegen vasthouden aan het concept van de rechtspersoon als fictie, dan moet men zijn toevlucht nemen tot administratiefrechtelijke sancties en beveiligingsmaatregelen. In bepaalde gevallen zal de rechter dan bijvoorbeeld de ontbinding van de rechtspersoon kunnen uitspreken. Dergelijke oplossingen bieden evenwel niet de waarborgen van het strafrecht.

De minister gaat vervolgens op een aantal van de door de leden gemaakte opmerkingen nader in.

1. De uitdrukking «intrinsiek verband» die tijdens de bespreking in de Senaat werd ingevoegd, beoogt te preciseren welke misdrijven aan een rechtspersoon kunnen worden toegerekend. De rechtspersoon is slechts verantwoordelijk voor de misdrijven die duidelijk kaderen in de verwezenlijking van zijn doel of de waarneming van zijn belangen.

2. Het begrip «zwaarste fout» werd ingevoerd om de rechter een richtlijn te geven betreffende de keuze van de te straffen persoon, wanneer de rechtspersoon verantwoordelijk wordt gesteld uitsluitend wegens het optreden van geïdentificeerde natuurlijke persoon. De rechter zal in concreto moeten uitmaken bij wie de zwaarste fout lag.

3. Voor de definitie van wat als een publiekrechtelijk rechtspersoon wordt beschouwd in de zin van het voorgestelde artikel 7bis van het Strafwetboek, zij verwezen naar de «Traité élémentaire de droit civil belge» van De Page. «(Elles) sont une création de la puissance souveraine qui en lui conférant la personnalité morale la dote d'un patrimoine distinct en vue d'un service public et des fins supérieures qu'il se propose d'atteindre». Als bijkomend criterium worden voor de toepassing van het voorgestelde artikel 5 niet als strafrechtelijke rechtspersoon beschouwd de publiekrechtelijke rechtspersonen met een rechtstreeks verkozen orgaan. Dat verklaart waarom onder meer intercommunale verenigingen en de door de OCMW's opgerichte verenigingen van privaatrecht niet in de lijst van de uitzonderingen werden opgenomen.

4. *Le ministre* renvoie, en ce qui concerne la question relative aux organes territoriaux intracommunaux, à l'article 41, alinéa 2 et suivants, de la Constitution.

5. La formulation néerlandaise «*verschijnen bij advocaat*», utilisée à l'article 18 du projet de loi, se retrouve, par exemple, aussi à l'article 728, § 1er, du Code judiciaire.

*
* *

M. Giet revient sur la notion de faute la plus grave, utilisée à l'article 5, alinéa 2, proposé du Code pénal. Le représentant du ministre a expliqué qu'il s'agit en quelque sorte d'une indication qui doit faciliter l'interprétation à donner par le juge lors de l'application de la disposition pénale. Comment un magistrat pourra-t-il cependant déterminer quelle est la faute la plus grave ou la faute la moins grave lorsqu'il sera appelé à se prononcer sur une infraction spécifique? L'important est d'établir s'il y a eu ou non infraction.

Il accepte que l'on rédige une directive à l'intention des magistrats du siège, qui doivent pouvoir déterminer qui de la personne morale ou de la personne physique est responsable sur le plan pénal. La notion de faute la plus grave mérite en tout cas des éclaircissements, dans la mesure où elle constituera un élément déterminant lorsqu'il s'agira de juger s'il y a ou non infraction.

M. Verherstraeten estime également qu'il faudrait préciser davantage le contenu de la notion de *la faute la plus grave* figurant à l'alinéa 2 de l'article 5 du Code pénal proposé.

Il cite l'exemple d'un chauffeur de poids lourd qui travaille pour une entreprise de transport et qui surcharge son camion, qui transgresse une limitation de vitesse ou ne respecte pas le temps de conduite maximum autorisé. Qui commet la faute la plus grave: l'employeur ou le travailleur qui commet une faute pour le compte du premier?

M. du Bus de Warnaffe s'enquiert de l'origine de l'alinéa 2 de l'article 5 proposé. En droit pénal français, la responsabilité pénale de la personne morale n'exclut pas celle de la personne physique en tant que coauteur ou complice des mêmes faits. Pourquoi a-t-on opté, dans le projet à l'examen, pour un système dans lequel seul celui qui a commis la faute la plus grave peut être condamné et dans lequel la responsabilité de l'un exclut celle de l'autre?

Le ministre fait observer que cette question a fait

4. Wat de vraag over de binnengemeentelijke territoriale organen betreft, verwijst de minister naar artikel 41, tweede lid e.v. van de Grondwet.

5. De in artikel 18 van het wetsontwerp gebruikte terminologie «*verschijnen bij advocaat*» komt bijvoorbeeld ook voor in artikel 728, §1, van het Gerechtelijk Wetboek.

*
* *

De heer Giet brengt het in het tweede lid van het ontworpen artikel 5 van het Strafwetboek gebruikte begrip van de *zwaarste fout* opnieuw ter sprake. Volgens de vertegenwoordiger van de minister gaat het om een soort aanwijzing die de interpretatie door de rechter moet vergemakkelijken bij de toepassing van de strafrechtelijke bepaling. Hoe kan een magistrat echter naar aanleiding van een specifiek misdrijf, bepalen wat de zwaarste of de minst zware fout is? Het komt er op aan vast te stellen of er al dan niet een misdrijf was.

Hij aanvaardt dat men een richtlijn wil opstellen ten behoeve van de oordelende magistraten die moeten kunnen beslissen tussen de rechtspersoon en de natuurlijke persoon wat de strafrechtelijke verantwoordelijkheid betreft. Het begrip *zwaarste fout* heeft in elk geval verduidelijking in de mate dat het een doorslaggevend element vormt in het oordeel over het al dan niet bestaan van een misdrijf.

De heer Verherstraeten vindt ook dat de notie van de *zwaarste fout* uit de het tweede lid van het ontworpen artikel 5 van het Strafwetboek, meer verduidelijking behoeft.

Hij haalt het voorbeeld aan van de vrachtwagenchauffeur die voor een vervoerbedrijf werkt en zich schuldig maakt aan het overladen van zijn wagen, een snelheidsovertreding begaat of de maximum toegelaten rijtijd niet naleeft. Wie begaat de zwaarste fout: de werkgever of de werknemer die dit in opdracht van de eerstgenoemde doet?

De heer du Bus de Warnaffe vraagt wat de oorsprong is van het tweede lid van het voorgestelde artikel 5. In het Frans strafrecht sluit de strafrechtelijke verantwoordelijkheid van de rechtspersoon niet die van de natuurlijke persoon, als mededader of medeplichtige aan dezelfde feiten, uit. Waarom werd in het onderhavig wetsontwerp gekozen voor een regeling waarbij enkel degene die de zwaarste fout heeft begaan kan worden veroordeeld, en de verantwoordelijkheid van de ene wel die van de andere persoon uitsluit?

De minister wijst erop dat dit aspect in de Senaat

l'objet d'un débat approfondi au Sénat (Doc. Sénat, n° 1-1271/6). Beaucoup raisonnent encore en se basant sur le principe classique de la responsabilité de la personne physique. Dans le cadre du projet à l'examen, il faut toutefois partir du principe que la personne morale possède une identité propre sur le plan juridique et pénal et correspond à une réalité sociologique indépendante de celle d'une personne physique.

Il cite l'exemple d'une entreprise qui déverse des eaux usées de manière illégale. Sur la base des dispositions existantes, ce sera le responsable de l'environnement au sein de l'entreprise qui, dans un tel cas, sera poursuivi.

Il convient toutefois de déterminer qui est effectivement responsable. Cela suppose une évaluation. Il est possible que le travailleur responsable en matière d'environnement soit effectivement responsable. La pollution peut toutefois également être due à un manque d'organisation interne de l'entreprise ou à un défaut d'investissements (éventuellement en raison de restrictions budgétaires). Les décisions successives prises par le conseil d'administration peuvent apporter des éclaircissements à ce sujet. S'il apparaît, par exemple, que la société a opté sciemment pour une politique d'économies au détriment des investissements en matière de protection de l'environnement, la responsabilité incombe à la personne morale. Il en va de même si l'entreprise a pris des mesures de sécurité insuffisantes.

Il s'agit d'un ensemble de décisions de gestion débouchant inéluctablement sur une situation pouvant donner lieu à des poursuites pénales dans le chef de la personne morale. Il convient d'établir une nette distinction entre une telle situation et le cas où, par suite d'une fausse manoeuvre, un travailleur, personne physique, déverserait, par exemple, des eaux polluées. Il appartient au juge de tenir compte de ce genre d'éléments.

Ainsi convient-il d'éviter de sanctionner la personne qui ne fait qu'exécuter la politique de l'entreprise. L'entreprise peut être punie des sanctions spécifiques prévues, y compris la fermeture de l'entreprise ou de certains de ses établissements.

Le but est de créer un instrument permettant d'agir effectivement et efficacement contre les personnes morales qui échappent pour l'instant totalement aux poursuites. Cela vaut non seulement pour les infractions environnementales, mais également pour la criminalité organisée.

M. Bourgeois souligne que le droit néerlandais prévoit simplement que des infractions peuvent être commises par des personnes physiques et par des per-

grondig werd besproken (cf. Gedr. Stuk Senaat, nr. 1-1217/6). Velen redeneren nog vanuit het klassieke oogpunt van de strafrechtelijke verantwoordelijkheid van de natuurlijke persoon. Bij het huidige wetsontwerp moet er echter van worden uitgegaan dat de rechtspersoon een eigen juridische en strafrechtelijke identiteit bezit en aan een sociologische realiteit beantwoordt, onafhankelijk van die van een natuurlijke persoon.

Hij haalt het voorbeeld aan van de situatie waarin een bedrijf, op illegale wijze, vervuild afvalwater loost. Op grond van de bestaande bepalingen wordt in dergelijk geval de milieuverantwoordelijke van het bedrijf vervolgd.

Het komt er echter op aan na te gaan wie daadwerkelijk verantwoordelijk is. Dit vereist een afweging. De voor milieu bevoegde werknemer kan werkelijk verantwoordelijk zijn. Het kan echter ook zijn dat de gebrekkige interne organisatie van het bedrijf of het verzuim de nodige investeringen te doen (eventueel als gevolg van budgettaire beperkingen) aan de grond van de vervuiling liggen. De opeenvolgende beslissingen van de raad van bestuur kunnen daarin duidelijkheid brengen: wanneer bijvoorbeeld hieruit blijkt dat doelbewust voor een beleid werd gekozen gericht op besparingen ten nadele van milieubescherpende investeringen. In dergelijke hypothese is de rechtspersoon verantwoordelijk. Dit geldt ook wanneer het bedrijf bijvoorbeeld onvoldoende veiligheidsmaatregelen heeft in acht genomen.

Het gaat om een geheel van beleidsbeslissingen die er onvermijdelijk toe leiden dat een situatie ontstaat die strafrechtelijk vervolgbaar is in hoofde van de rechtspersoon. Deze situatie moet goed worden onderscheiden van die waarin een werknemer, een natuurlijke persoon, bijvoorbeeld door een verkeerde handeling bijvoorbeeld vervuild water loost. De rechter dient dergelijke soort afwegingen te maken.

Zo dient te worden vermeden degene te sanctioneren die enkel het ondernemingsbeleid uitvoert. De onderneming zelf kan worden gestraft met de specifieke voorziene sancties met inbegrip van de sluiting van de onderneming of bepaalde van haar onderafdelingen.

De doelstelling is een instrument in het leven te roepen om effectief en efficiënt te kunnen optreden tegen rechtspersonen die thans volledig ontsnappen aan vervolging. Dit geldt niet alleen voor milieumisdrijven maar ook voor georganiseerde misdaad.

De heer Bourgeois onderstreept dat het Nederlands recht eenvoudigweg bepaalt dat misdrijven kunnen worden gepleegd door natuurlijke personen en door

sonnes morales. Le libellé de l'article 5, alinéa 1er, proposé, du projet de loi est trop compliqué.

En ce qui concerne l'alinéa 2 du même article, l'intervenant n'a pas l'impression que le critère du dol ait été remplacé par celui de la faute la plus grave. Aux termes de la première phrase de cet alinéa, c'est la personne qui aura commis la faute la plus grave qui sera condamnée; le critère «*sciemment et volontairement*» est toutefois ajouté dans la seconde phrase de ce même alinéa. Si elle a commis l'infraction sciemment et volontairement, la personne physique pourra être condamnée en même temps que la personne morale responsable. Ce critère ne correspond-il pas au dol? L'intervenant renvoie à cet égard au rapport du Sénat (Doc. Sénat n° 1-1217/6, p. 33).

On peut par ailleurs se demander si le mot «*peut*», qui figure dans la deuxième phrase ne prête pas à équivoque et ne risque pas d'être interprété de manière contestable, surtout si l'objectif est de pouvoir sanctionner également des organisations criminelles. Le juge pourra-t-il, dans ce cas, condamner uniquement la personne morale et non, par exemple un membre de sa direction? Il est impensable que cette disposition puisse assurer de l'impunité des dirigeants d'organisations mafieuses, par exemple. Or, telle qu'elle est libellée, cette disposition permet une telle interprétation.

Le ministre fait observer que lors de la discussion au Sénat concernant le mot «*peut*», il a été souligné que le législateur ne pouvait se substituer au juge. Un juge peut prononcer une condamnation, mais doit d'abord évaluer les circonstances dans lesquelles les faits se sont produits. Si l'on utilisait le mot «*doit*», cela signifierait que le juge n'aurait plus aucune liberté d'appréciation. La disposition en question permet de condamner la personne physique en même temps que la personne morale responsable.

M. du Bus de Warnaffe estime qu'il convient en tout cas d'explicitier l'alinéa 2. Selon lui, la première phrase vise la responsabilité d'une personne morale sans qu'il y ait intention particulière: seule la personne qui a commis la faute la plus grave peut être condamnée. Comment les faits sont-ils toutefois imputés à la personne morale? En revanche, il est question, dans la deuxième phrase, de la notion d'intention puisqu'elle utilise explicitement l'expression «*sciemment et volontairement*» dans le chef d'une personne physique identifiée: si celle-ci a commis la faute sciemment et volontairement, elle peut être condamnée en même temps que la personne morale responsable. Comment le juge doit-il interpréter ces dispositions? La difficulté réside dans l'appréciation de la gravité de la faute. Sur la base de quels critères déterminera-t-on la faute la plus grave?

rechtspersonen. De formulering van het eerste lid van artikel 5 van het wetsontwerp is te ingewikkeld.

Wat het tweede lid van hetzelfde artikel betreft, heeft de spreker niet de indruk dat het criterium van het opzet zou zijn vervangen door dit van de zwaarste fout. Volgens de eerste zin van het lid wordt degene die de zwaarste fout heeft begaan veroordeeld; de tweede zin van hetzelfde lid voegt daar echter het criterium aan toe van *wetens en willens*. Wanneer een natuurlijke persoon wetens en willens het misdrijf heeft gepleegd, kan hij samen met de verantwoordelijke rechtspersoon worden veroordeeld. Stemt dit niet overeen met opzet? De spreker verwijst naar het verslag van de Senaat (Gedr. Stuk Senaat, nr. 1-1217/6, blz. 33).

Een andere vraag is of het gebruik van het woord *kan* in de tweede zin niet dubbelzinnig is en aanleiding kan geven tot een betwistbare interpretatie, zeker wanneer het de bedoeling is ook criminele organisaties te kunnen treffen. Staat het de rechter vrij in dergelijk geval alleen maar de rechtspersoon te veroordelen en bijvoorbeeld een bestuurslid niet. Het is ondenkbaar dat bestuursleden van bijvoorbeeld maffieuze organisaties, vrijuit zouden kunnen gaan op grond van die bepaling. De tekst zoals hij is geformuleerd laat zo'n interpretatie echter toe.

De minister wijst erop dat bij de bespreking in de Senaat over het woord *kan* werd geopperd dat de wetgever zich niet in de plaats van de rechter mag stellen. Een rechter kan een veroordeling uitspreken, maar dient eerst de omstandigheden waarin de feiten zijn gebeurd af te wegen. Wanneer het woord *moet* wordt gebruikt, dan betekent dit dat de rechter geen enkele beoordelingsvrijheid meer zou hebben. De betrokken bepaling biedt de mogelijkheid dat de natuurlijke persoon samen met de verantwoordelijke rechtspersoon kan worden veroordeeld.

De heer du Bus de Warnaffe meent dat het tweede lid in elk geval verduidelijking behoeft. De eerste zin heeft volgens hem betrekking op de verantwoordelijkheid van een rechtspersoon zonder enige bijzondere opzet: enkel degene die de zwaarste fout heeft begaan kan dan worden veroordeeld. Hoe worden de feiten echter aan de rechtspersoon toegerekend? In de twee zin daarentegen is wel sprake van de notie opzet door expliciet de term *wetens en willens* te vermelden in hoofde van een geïdentificeerde natuurlijke persoon: wanneer die de fout wetens en willens heeft gepleegd kan hij samen met de verantwoordelijke rechtspersoon worden veroordeeld. Hoe moeten die bepalingen door de rechter worden geïnterpreteerd? De moeilijkheid schuilt in de beoordeling van de zwaarte van de fout; welke criteria worden gehanteerd om na te gaan of men te maken heeft met de zwaarste fout?

Le représentant du ministre fait observer qu'eu égard à ce que les législations étrangères prévoient en la matière, le problème de la responsabilité pénale des personnes morales admettait deux approches. Ainsi, on pouvait opter pour un système dans lequel c'est soit la personne physique identifiée, soit la personne morale qui est responsable, l'une à l'exclusion de l'autre. Inversement, on pouvait opter pour un système autorisant le cumul illimité des deux responsabilités, un système qui risque de conduire à la condamnation quasi automatique des deux personnes, la personne physique et la personne morale, et partant de déboucher sur un système de responsabilité objective.

L'option de départ du projet est le non-cumul, assorti d'une seule exception, à savoir en ce qui concerne la personne physique identifiée qui a commis une faute sciemment et volontairement. L'objectif est d'éviter que le décumul de principe, contenu dans la première phrase, débouche sur un système de déresponsabilisation des personnes physiques. Lorsque celles-ci ont commis la faute sciemment et volontairement, elles peuvent toujours être condamnées.

Le critère de la faute la plus grave est instauré comme une sorte de directive pour le juge, qui devra l'appliquer concrètement en tenant compte des conditions spécifiques du cas d'espèce. C'est ainsi que l'on peut imaginer que, pour déterminer qui a commis la faute la plus grave, le juge tient compte de la part respective de responsabilité incombant à la personne physique et à la personne morale dans la réalisation de l'infraction.

Le ministre ajoute que la discussion au Sénat a surtout mis en lumière la crainte que, dans la mesure où une personne morale et une personne physique pourraient être rendues responsables, ce serait chaque fois la personne physique ou l'employé qui serait appelé à se justifier. Pour l'éviter, il convient d'inciter le juge à mettre en balance la faute dans le chef d'une personne physique, d'une part, et la responsabilité de la personne morale, d'autre part. Cette responsabilité peut par exemple résulter des choix fondamentaux qui ont été à la base des faits. Il en va par exemple ainsi lorsqu'il est décidé au cours de réunions successives du conseil d'administration ou du comité de direction d'une entreprise de réaliser des économies au détriment des investissements dans des installations respectueuses de l'environnement, etc., avec pour conséquence presque inévitable que les normes sont transgressées. Un tel choix doit être mis en balance avec le comportement de la personne physique qui a effectivement déversé les eaux polluées dans la rivière. La cause directe de l'infraction doit être envisagée à la lumière du fait que l'entre-

De vertegenwoordiger van de minister wijst erop dat - rekening houdend met wat buitenlandse wetgevingen daaromtrent bepalen - ten aanzien van het probleem van de strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen een dubbele benadering mogelijk was. Zo kon worden gekozen voor een stelsel waarbij ofwel de geïdentificeerde natuurlijke persoon, ofwel de rechtspersoon verantwoordelijk was, de ene bij uitsluiting van de andere. Omgekeerd kon ook worden geopteerd voor een stelsel waarbij de onbegrensde cumulatie van beide verantwoordelijkheden mogelijk was. In het laatste geval ontstaat het risico op quasi automatische veroordelingen van de beide personen, de natuurlijke persoon en de rechtspersoon, en aldus in een stelsel van objectieve verantwoordelijkheid terecht te komen.

Het ontwerp gaat uit van de niet-cumulatie, met daarop één uitzondering voor de geïdentificeerde natuurlijke persoon die wetens en willens een fout begaat. Dit is erop gericht te vermijden dat de principiële decumulatie, vervat in de eerste zin, uitmondt in een systeem van deresponsabilisering van de natuurlijke personen. Wanneer die wetens en willens de fout heeft begaan kan hij steeds worden veroordeeld.

Het criterium van de zwaarste fout wordt ingevoerd als een soort richtlijn voor de rechter, die het in concreto zal moeten toepassen rekening houdend met de specifieke omstandigheden van het geval. Zo kan men zich inbeelden dat de rechter - om na te gaan wie de zwaarste fout heeft begaan - het respectievelijk aandeel van de natuurlijke persoon en de rechtspersoon in de realisering van het misdrijf in aanmerking neemt.

De minister voegt daaraan toe dat uit de bespreking in de Senaat vooral de vrees bleek dat, in de mate dat een rechtspersoon én een natuurlijke persoon zouden kunnen worden verantwoordelijk gesteld, het telkens de natuurlijke persoon of de werknemer zou zijn die ter verantwoording zou worden geroepen. Om dit te verhinderen dient de rechter ertoe te worden aangezet een afweging te maken tussen, enerzijds, het aspect fout in hoofde van een natuurlijke persoon, en anderzijds, de verantwoordelijkheid van de rechtspersoon. Die laatste kan bijvoorbeeld voortvloeien uit de beleidsbeslissingen die hebben geresulteerd in de feiten. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer opeenvolgende raden van bestuur of directiecomités van een bedrijf beslissen te bezuinigen en in onvoldoende mate te investeren in milieuvriendelijke installaties e.d. zodat men bijna onvermijdelijk tot een situatie komt waarbij normen worden overtreden. Dit moet worden afgewogen tegen het gedrag van de natuurlijke persoon die eventueel daadwerkelijk het vervuilde water in de rivier heeft geloosd. De directe aanlei-

prise a négligé de prendre et de faire appliquer les décisions qui s'imposaient. Dans l'exemple évoqué, il est inconcevable que l'employé doive porter l'entière responsabilité de la faute. Les deux éléments doivent évidemment être mis en balance et c'est celui dont on estime qu'il a commis la faute la plus grave qui sera tenu pour responsable.

Pour pouvoir apprécier les faits, on peut envisager l'hypothèse où une organisation interne déficiente de la personne morale, des mesures de sécurité insuffisantes ou des restrictions budgétaires déraisonnables ont créé des conditions qui ont permis la réalisation de l'infraction (cf. Doc. Sénat, n° 1-1217/6, p. 9).

M. Lozie demande si l'on a suffisamment veillé à ce que - sur la base du droit commun - il soit exclu que, dans l'hypothèse où l'entreprise se voit infliger une amende en tant que coresponsable, elle puisse en répercuter le montant sur le travailleur sans action au pénal.

Le ministre souligne que, dans cette hypothèse, la personne morale ET la personne physique seront tenues responsables. Pour la personne morale, les sanctions peuvent consister en l'infliction d'une amende, mais peuvent aller jusqu'à l'interdiction d'exercer certaines activités voire jusqu'à la fermeture de l'entreprise. L'incrimination permet précisément d'établir une distinction en ce qui concerne l'infliction d'une sanction à la personne morale et à la personne physique. La sanction doit être subie pour celui qui a encouru la peine.

Le ministre renvoie ensuite à l'exemple qui a déjà été cité par ailleurs. Le juge peut estimer que l'entreprise porte - par rapport au travailleur concerné - la plus grande responsabilité et n'imputer celle-ci qu'à l'entreprise, à moins que le travailleur ait commis intentionnellement, c'est-à-dire sciemment et volontairement les faits. Si tel est le cas, il peut être jugé en même temps que la personne morale responsable. Si la politique de l'entreprise est toutefois la cause de la commission des faits, la personne physique peut ne pas être sanctionnée.

M. Giet estime que le contenu de la notion de faute la plus grave est déterminé par l'origine de l'infraction, de l'initiative qui l'a provoquée, initiative qui, selon le cas, émane de la personne morale ou de la personne physique. N'y a-t-il pas un risque de confusion lorsque le subordonné commet les faits sciemment et volontairement?

ding van het strafbare feit moet worden afgewogen tegen het verzuim van het bedrijf de noodzakelijke beslissingen te nemen en te laten uitvoeren. In het aangehaalde voorbeeld is het ondenkbaar dat de werknemer volledig de fout op zich zou moeten nemen. De afweging van beide elementen moet noodzakelijkerwijze worden gemaakt en degene waarvan wordt geoordeeld dat hij de zwaarste fout heeft gemaakt, wordt verantwoordelijk gesteld.

Om de feiten te kunnen beoordelen kan men denken aan bijvoorbeeld de gebrekkige interne organisatie van de rechtspersoon, onvoldoende veiligheidsmaatregelen of onredelijke budgettaire beperkingen die de voorwaarden hebben tot stand gebracht die de realisering van het misdrijf hebben mogelijk gemaakt (cf. Gedr. Stuk Senaat, nr. 1-1217/6, blz.9)

De heer Lozie vraagt of het - op basis van het gemeen recht - voldoende uitgesloten is dat het bedrijf, in de hypothese dat het een boete krijgt opgelegd als medeverantwoordelijke, die op de werknemer kan verhalen buiten de strafrechtelijke sfeer.

De minister onderstreept dat in die hypothese de rechtspersoon én de natuurlijke persoon verantwoordelijk worden gesteld. De sancties kunnen voor de rechtspersoon bestaan in het opleggen van een geldboete maar zelfs verder reiken tot het verbod op de uitoefening van bepaalde activiteiten of zelfs de sluiting. De strafbaarstelling laat precies toe een onderscheid te maken in de sanctionering van de rechtspersoon en de natuurlijke persoon. De sanctie wordt verhaald op degene die de straf heeft opgelopen.

De minister verwijst vervolgens naar het reeds aangehaalde voorbeeld. De rechter kan oordelen dat het bedrijf de grootste verantwoordelijkheid - in vergelijking met de betrokken werknemer - draagt, en het bedrijf alleen verantwoordelijk stellen, tenzij de werknemer bewust, wetens en willens, de feiten heeft gepleegd. Dan kan hij samen met de verantwoordelijke rechtspersoon worden veroordeeld. Wanneer het beleid van de onderneming echter de oorzaak van de feiten vormt kan de natuurlijke persoon vrijuit gaan.

De heer Giet meent dat de inhoud van het begrip *zwaarste fout* wordt bepaald door de oorsprong van het misdrijf, van het initiatief dat ertoe heeft geleid, al naargelang dit ligt bij de organen van de rechtspersoon of bij de natuurlijke persoon. Kan er terzake geen verwarring ontstaan wanneer de ondergeschikte de feiten wetens en willens pleegt?

Le ministre précise qu'il s'agit essentiellement d'apprécier la responsabilité respective, découlant de deux comportements, des organes de la personne morale et de la personne physique en fonction des données concrètes du dossier. Si le cumul était totalement exclu, il y aurait un risque que seule la personne physique soit tenue pour responsable. Il peut donc y avoir cumul des responsabilités, mais seulement après évaluation par le juge des responsabilités respectives.

Le représentant du ministre précise que les dispositions du projet de loi permettent d'éviter les inconvénients d'un système de responsabilité objective ainsi que ceux de la responsabilité dérivée. Le juge ne doit pas, pour condamner la personne morale, chercher, dans l'organisation de celle-ci, une personne physique à qui il pourrait imputer la faute. Le projet de loi permet en outre au juge de constater qu'une entreprise est caractérisée par une espèce de culture ou d'organisation criminelle. L'organe n'admettra évidemment pas que des infractions sont commises, mais il mettra tout en oeuvre pour démontrer que l'entreprise fait officiellement tout son possible pour empêcher de telles infractions.

M. du Bus de Warnaffe estime que le juge peut donc apprécier les circonstances ayant conduit aux faits incriminés et décider ensuite d'en imputer la responsabilité à la personne physique ou à la personne morale.

Il s'agit en tout cas toujours d'une appréciation du juge. Pourquoi le libellé doit-il néanmoins être si détaillé? La disposition figurant à la deuxième phrase de l'alinéa 2 ne suffit-elle pas dans ce cas? Ne s'indique-t-il pas de tenir compte des organes légaux de la personne morale (conseil d'administration, comité de direction, etc.), étant donné que chacun d'entre eux peut porter une part propre et différente de responsabilité.

Le ministre estime que l'on risque ainsi de condamner uniquement les personnes physiques, sans jamais inquiéter les personnes morales. Il n'est pas exclu qu'une personne physique identifiable, un membre du conseil d'administration par exemple, ait posé un acte bien précis qui la rende responsable et qu'elle soit alors poursuivie. Un élément essentiel est l'instauration de l'identité pénale de la personne morale, parallèlement à l'existence des personnes physiques pouvant être identifiées en tant que responsables d'une infraction. Dans ce cas, il peut s'agir d'un employé, d'un ouvrier, d'un chauffeur, d'un directeur général, etc.

Volgens de minister gaat het in essentie om het evalueren van twee verantwoordelijkheden, voortvloeiend uit twee gedragingen, van de rechtspersoon en van de natuurlijke persoon, die afhangen van de concrete gegevens van het dossier. Indien de cumulatie volledig zou uitgesloten zijn, ontstaat het risico dat alleen de natuurlijke persoon alle verantwoordelijkheid zou moeten dragen. Cumulatie is bijgevolg mogelijk maar na evaluatie door de rechter van de betrokken verantwoordelijkheden.

De vertegenwoordiger van de minister verduidelijkt dat door de regeling van het wetsontwerp de nadelen van een stelsel van objectieve verantwoordelijkheid worden vermeden, alsook die van de afgeleide verantwoordelijkheid. De rechter moet - om de rechtspersoon te veroordelen - niet in de organisatie van de rechtspersoon gaan zoeken naar een natuurlijke persoon aan wie de fout zou kunnen worden toegeschreven. Op grond van het wetsontwerp kan de rechter bovendien vaststellen dat een onderneming een soort van criminele cultuur of organisatie kan bezitten. Het orgaan zal immers niet toegeven dat er strafbare feiten gebeuren, maar zal alles in het werk stellen om aan te tonen dat het bedrijf officieel alles doet om dergelijke feiten tegen te gaan.

Volgens de heer du Bus de Warnaffe kan de rechter dus de omstandigheden die hebben geleid tot de tenlaste gelegde feiten beoordelen en hieruit besluiten de natuurlijke persoon of de rechtspersoon verantwoordelijk te stellen.

In elk geval gaat het steeds om een appreciatie door de rechter. Waarom moet de formulering evenwel zo omstandig zijn? Volstaat de bepaling van de tweede zin van het tweede lid in dat geval niet? Is het ook niet aangewezen met de wettelijke organen van de rechtspersoon (raad van bestuur, directiecomité, e.d.) rekening te houden daar deze elk een eigen, verschillende, verantwoordelijkheid kunnen bezitten.

De minister meent dat hierdoor het risico ontstaat dat alleen natuurlijke personen zullen worden veroordeeld en de rechtspersonen de dans ontspringen. Het is niet uitgesloten dat een identificeerbare natuurlijke persoon, bijvoorbeeld een lid van de raad van bestuur, een welbepaalde handeling heeft gesteld die hem verantwoordelijk maakt, en dat hij in dat geval wel wordt vervolgd. Essentieel is dat de strafrechtelijke identiteit van de rechtspersoon in het leven wordt geroepen, naast het bestaan van natuurlijke personen die kunnen geïdentificeerd worden als zijnde verantwoordelijk voor een misdrijf. Het kan in dat geval gaan om een bediende, een arbeider, een chauffeur, een directeur-generaal, e.d.

Lorsque la possibilité d'identification existe, le juge est en mesure de mettre en balance la faute et la responsabilité de la personne physique identifiée et celles de la personne morale.

Le représentant du ministre rappelle un des principes fondamentaux du droit pénal, à savoir que le juge se prononce toujours au fond. Cela signifie qu'en l'occurrence le juge n'est pas tenu par la structure juridique de la société. Il peut constater qu'une entreprise est gérée par un gérant de fait alors que le conseil d'administration n'est composé que d'hommes de paille.

Le ministre souligne que le but est d'éviter qu'en cas de condamnation de responsable chargé de problèmes d'environnement au sein d'une entreprise, l'amende soit payée par cette entreprise et que celle-ci désigne simplement un autre responsable.

M. Bourgeois estime que le critère de l'intention, contenu dans l'expression «sciemment et volontairement», a son importance. Lorsqu'il y a intention, les deux personnes peuvent être condamnées. S'il n'y a pas d'intention, c'est la personne qui a commis la faute la plus grave qui sera condamnée. Il demande si le parquet ne poursuivra pas systématiquement les deux personnes en vertu de l'alinéa 2, précisément parce qu'il faudra déterminer, même en l'absence d'élément intentionnel, qui des deux a commis la faute la plus grave. Le parquet ne se prononcera pas sur ce point, alors que le juge y sera contraint. Il en résulte que, dans la pratique, on optera pour le cumul des actions.

L'exemple, évoqué par le ministre, de l'entreprise qui déverse ses eaux usées sans réaliser, par ailleurs, les investissements indispensables en matière d'environnement n'est pas convaincant. Ne se trouve-t-on pas, en l'occurrence, dans l'hypothèse de l'acte intentionnel («sciemment et volontairement») plutôt que dans celle de l'appréciation de la faute la plus grave? La première phrase de l'alinéa 2 part de l'hypothèse où la responsabilité de la personne morale est engagée exclusivement en raison de l'intervention d'une personne physique identifiée.

Le ministre souligne que la deuxième hypothèse vise le cas où une personne physique identifiée a commis une faute sciemment et volontairement. Dans l'exemple de l'entreprise polluante, il s'agit d'organes de décision qui n'ont jamais investi dans la technologie environnementale ou qui n'y ont jamais prêté attention. Le travailleur responsable en matière d'environnement est l'exécutant. Dans ce genre de situation, il conviendra de déterminer qui a commis la faute la plus grave.

Dans l'exemple en question, c'est probablement l'entreprise qui l'a commise, à moins que l'intéressé

Wanneer identificatie mogelijk is beschikt de rechter over de mogelijkheid de evaluatie te maken tussen de fout en de verantwoordelijkheid van de geïdentificeerde natuurlijke persoon en die van de rechtspersoon.

De vertegenwoordiger van de minister brengt een van de fundamentele principes uit het strafrecht in herinnering, te weten dat de strafrechter steeds in feite beoordeelt. Dit betekent dat de rechter in casu niet gebonden is door de juridische structuur van de onderneming. Hij kan vaststellen dat de onderneming wordt beheerd door een feitelijk beheerder terwijl de raad van bestuur enkel uit stromannen bestaat.

De minister onderstreept dat men de praktijk poogt te vermijden waarbij milieuverantwoordelijken van bedrijven worden veroordeeld, het bedrijf de boete betaalt en gewoonweg een andere verantwoordelijke aanduidt.

De heer Bourgeois meent dat het criterium van het opzet, vervat in de uitdrukking *wetens en willens*, wel degelijk zijn belang heeft. Wanneer opzet aanwezig is kunnen beide worden veroordeeld. Is er geen opzet, dan is het degene die de zwaarste fout heeft begaan. Hij vraagt of het parket op grond van het tweede lid niet steeds de beide personen zal vervolgen, omdat precies zal moeten geoordeeld worden, zelfs wanneer er geen opzet is, wie van beide de zwaarste fout heeft begaan. Het parket zal die afweging niet maken, terwijl de rechter dit wel zal moeten doen. Het komt erop neer dat in de praktijk gekozen zal worden voor de cumulatie van de vordering.

Het door de minister gegeven voorbeeld van het lozen van afvalwater door een bedrijf dat, als beleid, verzuimt de nodige milieu-investeringen uit te voeren, is niet overtuigend. Gaat het niet eerder om de tweede hypothese van het opzet (*wetens en willens*), en niet zozeer om deze van de afweging van de zwaarste fout? De eerste zin van het tweede lid gaat uit van de hypothese waarin de rechtspersoon verantwoordelijk wordt gesteld uitsluitend wegens het optreden van een geïdentificeerde natuurlijke persoon.

De minister stelt dat de tweede hypothese gaat over een situatie waarbij een geïdentificeerde natuurlijke persoon de fout *wetens en willens* heeft gepleegd. In het voorbeeld van het vervuילend bedrijf heeft men te maken met beslissingsorganen die nooit hebben geïnvesteerd in milieuvriendelijke technologie of er nooit aandacht aan hebben besteed. De werknemer die verantwoordelijk is voor leefmilieu is de uitvoerder. In dergelijke situatie moet worden afgewogen wie de zwaarste fout heeft begaan.

In het voorbeeld is dat waarschijnlijk het bedrijf behoudens wanneer de betrokkene in kwestie *wetens*

en question ait causé sciemment et volontairement les faits; dans ce cas, ils pourraient être condamnés en même temps.

M. Verherstraeten estime que même si les conditions prévues à l'alinéa 1er sont remplies en ce qui concerne la responsabilité de la personne morale, le cumul est toujours possible et les deux personnes (la personne physique et la personne morale) peuvent être condamnées. Dans le cas de la personne physique, il doit s'agir d'un acte dolosif.

S'il s'agit d'un acte délibéré d'une personne physique identifiée, cela n'exonère pas pour autant la personne morale de toute responsabilité pénale éventuelle. Reste à savoir si l'acte commis par cette personne physique est intrinsèquement lié à la réalisation de l'objet social de la personne morale. Les conditions prévues à l'article 5, alinéa 1er, sont-elles remplies? Le cas échéant, ces personnes pourraient toutes les deux être tenues pour responsables. L'intervenant estime qu'un administrateur délégué pourrait même être cité en cette qualité (dans le cadre de la responsabilité pénale de la personne morale) et, en outre, à titre individuel, en tant que personne physique, étant donné qu'il pourrait y avoir dol dans son chef. Cela signifie que par mesure de sécurité, le parquet adressera plusieurs citations, étant donné qu'il ne saura pas d'avance s'il est satisfait aux conditions prévues à l'alinéa 1er ou à celles prévues à l'alinéa 2. Le ministère public procède également de cette manière dans le cadre du régime actuel.

M. du Bus de Warnaffe demande si le ministre pourrait donner des exemples de faits permettant d'identifier la faute la plus grave.

Le ministre évoque des économies délibérées et considérables sur le plan des investissements environnementaux, alors qu'il existe des normes bien définies en cette matière. Il appartient au juge d'apprécier s'il s'agit d'une faute grave. Quoi qu'il en soit, il s'agit d'une responsabilité qui n'est pas sanctionnée à l'heure actuelle.

M. Bourgeois estime que la première phrase de l'alinéa 2 contient une contradiction: la première partie concerne l'hypothèse dans laquelle la responsabilité de la personne morale est engagée *exclusivement* en raison de l'intervention d'une personne physique identifiée, tandis que la deuxième partie de cette phrase va plus loin dans le sens où seule la personne qui a commis la faute la plus grave peut être condamnée. Autrement dit, les deux responsabilités doivent être mises en balance.

en willens de feiten heeft veroorzaakt; dan kunnen zij wel samen worden veroordeeld.

De heer Verherstraeten meent dat zelfs wanneer de in het eerste lid vermelde voorwaarden zijn vervuld betreffende de verantwoordelijkheid van de rechtspersoon, de cumulatie nog steeds mogelijk is en beide personen, de natuurlijke persoon én de rechtspersoon, kunnen worden veroordeeld. Voor de natuurlijke persoon gaat het om een opzettelijke daad.

Als men te maken heeft met een opzettelijke daad van een geïdentificeerd natuurlijke persoon, dan sluit dit niet de mogelijke strafrechtelijke verantwoordelijkheid van de rechtspersoon uit. De vraag is enkel of de daad van die natuurlijke persoon intrinsiek verband houdt met de verwezenlijking van het maatschappelijk doel van de rechtspersoon. Zijn de voorwaarden van artikel 5, eerste lid, vervuld? In voorkomend geval kunnen ze allebei verantwoordelijk worden gesteld. De spreker meent dat dit zelfs kan leiden tot de situatie waarbij een afgevaardigde bestuurder kan worden gedagvaard in die hoedanigheid (in het kader van de strafrechtelijke verantwoordelijkheid van de rechtspersoon) en bovendien ook nog ten individuele titel, als natuurlijke persoon, omdat er eventueel in zijn hoofd ook nog opzet bestaat. Dit betekent dat het parket, om zeker te spelen, meerdere dagvaardingen zal uitvaardigen omdat vooraf niet vaststaat of aan de voorwaarden van het eerste of het tweede lid is vervuld. Ook onder de huidige regeling treedt het openbaar ministerie op dergelijke wijze op.

De heer du Bus de Warnaffe vraagt of de minister voorbeelden van feiten kan geven die toelaten om een zwaarste fout te identificeren.

De minister wijst op welbewuste, aanzienlijke, besparingen op milieu-investeringen niettegenstaande er terzake welomschreven normen bestaan. Het komt de rechter toe na te gaan of dit een zware fout is. In elk geval heeft men dan toch met een verantwoordelijkheid te maken, die thans niet wordt gesanctioneerd.

De heer Bourgeois vindt dat er een tegenspraak schuilt in de eerste zin van het tweede lid: het eerste gedeelte betreft de hypothese wanneer de rechtspersoon *uitsluitend* wegens het optreden van een geïdentificeerde natuurlijke persoon verantwoordelijk wordt gesteld, terwijl het tweede deel van die zin verder gaat dat enkel degene die de zwaarste fout heeft begaan dan kan worden veroordeeld. Er moet dan met andere woorden een afweging gebeuren.

M. Verwilghen estime également que la formulation de la première phrase de l'article 5, alinéa 2, manque de clarté.

Selon le ministre, la responsabilité doit être établie par la constatation de l'intervention d'une personne morale, identifiable, mais cela ne signifie pas que la personne morale n'a pas commis de faute. Dans le cadre de l'examen du dossier, il peut éventuellement être établi que la faute dépasse la seule intervention d'une personne physique et résulte par exemple des décisions successives d'organes de la personne morale.

M. Lozie estime qu'il s'agit de l'hypothèse dans laquelle la responsabilité de la personne morale est engagée, et dans laquelle la faute n'a pu être commise que par l'intervention d'une personne physique identifiée. Le juge doit alors déterminer qui a commis la faute la plus grave et une seule des deux personnes sera condamnée. Dans ce cas, la condamnation des deux personnes est impossible.

Le représentant du ministre précise que, dans la première phrase de l'alinéa 2 de l'article 5, il y a lieu d'entendre par *intervention* l'accomplissement de l'acte (par exemple le déversement effectif des eaux usées). Il faut ensuite évaluer, en vue de déterminer la faute la plus grave, s'il s'agit d'un cas isolé ou non. Cette évaluation peut montrer que c'est celui qui a «ouvert le robinet» qui a effectivement commis la faute la plus grave. D'autres éléments peuvent toutefois indiquer que cet acte s'inscrit dans le cadre d'une politique générale de la personne morale; si c'est le cas, le juge peut estimer que c'est la personne morale qui a commis la faute la plus grave. Le juge peut donc examiner laquelle des deux personnes a le plus contribué à commettre l'infraction. Cet examen est tout à fait indépendant de l'hypothèse visée dans la deuxième phrase. L'infraction citée à titre d'exemple, consistant à déverser des eaux usées, sera toutefois presque toujours assortie d'un aspect intentionnel et relèvera, par conséquent, de l'hypothèse visée à la deuxième phrase.

M. du Bus de Warnaffe demande si cela signifie que, si un fait commis par une personne physique est établi, il n'en sera pas tenu compte contrairement aux décisions prises dans le cadre de la politique menée par la personne morale concernée.

M. Giet se demande si l'on peut considérer que la responsabilité d'une personne morale est engagée exclusivement en raison de l'intervention matérielle d'une personne physique identifiée alors que cette intervention résulte par exemple d'une politique d'investissement déterminée de l'entreprise en cause.

Le ministre indique qu'il convient de distinguer trois hypothèses.

De heer Verwilghen is ook van mening dat de eerste zin van artikel 5, tweede lid, onvoldoende duidelijk is geformuleerd.

Volgens de minister wordt de verantwoordelijkheid vastgesteld via het optreden van een natuurlijke persoon, die identificeerbaar is, maar betekent dit niet dat de rechtspersoon geen fout heeft begaan. Bij de beoordeling van het dossier kan eventueel worden vastgesteld dat de fout verder reikt dan het louter optreden van een natuurlijke persoon, maar bijvoorbeeld ligt in de opeenvolgende beslissingen van de organen van de rechtspersoon.

De heer Lozie meent dat het gaat om de hypothese waarin de verantwoordelijkheid van de rechtspersoon is gesteld, en de fout alleen maar kon worden begaan door het optreden van een natuurlijke persoon die is geïdentificeerd. De rechter moet dan afwegen wie de zwaarste fout heeft begaan en maar één van de twee zal worden veroordeeld. In dat geval is het veroordelen van beide onmogelijk.

De vertegenwoordiger van de minister preciseert dat in de eerste zin van het tweede lid van artikel 5 het woord *optreden* moet worden geïnterpreteerd als de daad stellen (vb. het vervuilde water effectief laten weglopen). Dan moet worden geëvalueerd - met het oog op het vaststellen van de zwaarste fout - of het om een geïsoleerd geval gaat of niet. Dit kan aan het licht brengen dat degene die «de kraan heeft opengedraaid» daadwerkelijk de zwaarste fout heeft begaan. Andere elementen kunnen er echter op wijzen dat dit kadert in een algemeen beleid van de betrokken rechtspersoon; dan kan de rechter oordelen dat de zwaarste fout bij de rechtspersoon ligt. De rechter kan dus nagaan wie van beiden het grootste aandeel heeft in de verwezenlijking van het misdrijf. Dit staat eigenlijk los van de hypothese van de tweede zin. Het voorbeeld van het lozen van vervuild water zal in de praktijk echter bijna steeds gepaard gaan met enige opzet en bijgevolg vallen onder de hypothese van de tweede zin.

De heer du Bus de Warnaffe vraagt of dit betekent dat, in het geval het door een natuurlijke persoon begane feit vaststaat, hiermee geen rekening wordt gehouden in tegenstelling tot de beleidsbeslissingen van de betrokken rechtspersoon.

De heer Giet vraagt zich af of men mag stellen dat een rechtspersoon uitsluitend verantwoordelijk is wegens het optreden van een geïdentificeerde natuurlijke persoon, wanneer dat optreden bijvoorbeeld het gevolg is van een bepaald investeringsbeleid van het betrokken bedrijf.

De minister geeft aan dat een onderscheid dient te worden gemaakt tussen drie gevallen.

Il peut s'avérer que la faute incriminée trouve son origine dans la culture de l'entreprise; dans ce cas, l'identification d'une personne physique responsable de celle-ci est impossible.

Dans un deuxième cas de figure, l'on peut identifier une ou plusieurs personnes physiques responsables d'un dommage alors que celui-ci résulte de la structure même de la personne morale.

Enfin, l'on peut identifier avec certitude la personne physique responsable d'une infraction intrinsèquement liée à la mise en oeuvre de l'objet social de la personne morale.

Dans cette troisième hypothèse, la règle du cumul doit être évincée. Par conséquent, le terme «exclusivement» est utilisé à l'article 5, alinéa 2, proposé.

M. Verherstraeten demande dans quelle mesure l'acquiescement d'une personne morale au motif que les conditions de l'article 5, alinéa 1er, proposé, ne sont pas réunies ou bien que la faute la plus grave incombe à une personne physique, est susceptible d'avoir des conséquences sur le plan civil, et en particulier en ce qui concerne la mise en oeuvre de l'article 1384 du Code civil.

Une sanction administrative peut être infligée à une personne morale pour violation de dispositions sociales. Par la suite, cette même personne morale peut être citée devant le tribunal correctionnel pour violation des mêmes dispositions et invoquer le principe «*non bis in idem*».

Ce principe prévaut-il dans le cadre de l'application de la loi instaurant la responsabilité pénale des personnes morales?

Le ministre explique qu'une faute pénale, pour autant qu'elle soit génératrice d'un préjudice, est concomitante d'une faute civile. En revanche, l'absence de faute pénale ne préjuge pas de l'existence ou non d'une faute civile.

M. Lozie relève que l'article 6 du projet de loi dispose que la fermeture temporaire ou définitive d'un ou plusieurs établissements de la personne morale pourra être prononcée par le juge dans les cas prévus par la loi. Cette disposition sera-t-elle sans objet aussi longtemps que des normes particulières faisant référence à ces lourdes sanctions ne seront pas adaptées en ce sens?

Le ministre confirme que les sanctions précitées devront être instaurées expressément par le législateur fédéral ou décentral.

M. du Bus de Warnaffe évoque la possibilité de mettre en oeuvre des mesures de sûreté détachées de tout élément intentionnel et visant à consacrer le

De oorzaak van de aangewreven fout kan in de bedrijfscultuur blijken te liggen; in dat geval is de identificatie van een natuurlijke persoon die ervoor verantwoordelijk is, onmogelijk.

In een tweede geval kan men een of meer natuurlijke personen identificeren die voor een schade verantwoordelijk zijn, terwijl deze laatste het gevolg is van de structuur zelf van de rechtspersoon.

Ten slotte kan met zekerheid de natuurlijke persoon worden geïdentificeerd die verantwoordelijk is voor een misdrijf die een intrinsiek verband heeft met de verwezenlijking van het maatschappelijk doel van de rechtspersoon.

In dat derde geval moet de cumulatieregeling niet worden toegepast. Bijgevolg wordt in het voorgestelde artikel 5, tweede lid, het woord «*uitsluitend*» gebruikt.

De heer Verherstraeten vraagt in welke mate de vrij spraak van een rechtspersoon op grond van het feit dat niet aan de voorwaarden van het voorgestelde artikel 5, eerste lid, is voldaan of dat de zwaarste fout door een natuurlijke persoon werd begaan, gevolgen kan hebben op burgerrechtelijk vlak, in het bijzonder met betrekking tot de toepassing van artikel 1384 van het Burgerlijk Wetboek.

Een rechtspersoon kan een administratieve straf krijgen opgelegd wegens de schending van sociale bepalingen. Vervolgens kan diezelfde rechtspersoon wegens de schending van dezelfde bepalingen voor de correctionele rechtbank worden gedagvaard en zich daar beroepen op het beginsel «*non bis in idem*».

Heeft dat beginsel voorrang in het raam van de toepassing van de wet tot invoering van de strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen?

De minister legt uit dat een strafrechtelijke fout, voor zover ze schade veroorzaakt, gepaard gaat met een civielrechtelijke fout. De afwezigheid van een strafrechtelijke fout zegt daarentegen niets over het al dan niet bestaan van een civielrechtelijke fout.

De heer Lozie merkt op dat artikel 6 van het wetsontwerp het volgende bepaalt : «Tijdelijke of definitieve sluiting van een of meer inrichtingen van de rechtspersoon kan door de rechter worden uitgesproken in de gevallen door de wet bepaald.». Zal die bepaling zonder gevolg blijven zolang bijzondere normen die naar die zware straffen verwijzen niet in die zin zijn aangepast ?

De minister bevestigt dat de voormelde straffen uitdrukkelijk door de federale of decretale wetgever zullen moeten worden ingesteld.

De heer du Bus de Warnaffe brengt de mogelijkheid ter sprake om veiligheidsmaatregelen toe te passen die losstaan van elke opzettelijkheid en die ertoe

principe de responsabilité objective. Pour quelle raison cette possibilité fut-elle écartée?

Le ministre précise que les auteurs du projet de loi ont conçu la personne morale en tant que réalité sociale et ont dès lors rejeté le modèle de la fiction. En toute hypothèse, le juge recherchera en tous cas l'élément intentionnel.

III. DISCUSSION DES ARTICLES ET VOTES

Article 1er

Cet article ne donne lieu à aucune discussion et est adopté à l'unanimité.

Art. 2

M. Bourgeois présente un amendement (n° 5, Doc. n° 2093/3) visant à remplacer l'intégralité des alinéas 1er et 2 de l'article 5 proposé. L'auteur renvoie aux dispositions du Code pénal néerlandais, qui permet de poursuivre à la fois des personnes morales et des personnes physiques pour le même fait.

M. Giet estime que le texte proposé est contraire aux dispositions du droit social et, en particulier, aux dispositions de l'article 18 de la loi relative aux contrats de travail. Si la personne qui a commis la faute la plus grave peut être condamnée, toute faute, y compris, par exemple, les coups et blessures involontaires résultant des activités de l'entreprise, pourrait par conséquent donner lieu à la détermination d'une responsabilité pénale et civile du travailleur.

L'article 18 de la loi relative aux contrats de travail dispose toutefois qu'en cas de dommages causés par le travailleur à l'employeur ou à des tiers dans l'exécution de son contrat, le travailleur ne répond que de son dol et de sa faute lourde.

Le membre fait encore observer qu'il est exact que, si le texte prévoit déjà une restriction en matière de condamnation, à savoir que seule la personne qui a commis la faute la plus grave peut être condamnée, cette restriction ne s'applique pas aux poursuites. Et de fait, pour que le juge puisse désigner l'auteur de la faute la plus grave, il est nécessaire que tous les responsables potentiels soient préalablement traduits en justice.

strekken het principe van de objectieve verantwoordelijkheid te bevestigen. Waarom werd die mogelijkheid uitgesloten?

De minister preciseert dat de indieners van het wetsontwerp de rechtspersoon hebben opgevat als een maatschappelijke realiteit en dat ze derhalve het fictiemodel hebben verworpen. De rechter zal in ieder geval nagaan of met opzet werd gehandeld.

III. ARTIKELSGEWIJZE BESPREKING EN STEMMINGEN

Artikel 1

Dit artikel geeft geen aanleiding tot bespreking en wordt eenparig aangenomen.

Art. 2

De heer Bourgeois heeft amendement nr.5 ingediend dat het eerste en het tweede lid van het ontworpen artikel 5 (Stuk nr 2093/3) volledig beoogt te vervangen. De indiener verwijst naar de bepalingen van het Nederlandse Strafwetboek, dat steeds een cumulatieve vervolging van natuurlijke persoon en rechtspersoon voor hetzelfde feit toelaat.

De heer Giet is van oordeel dat de voorgestelde tekst strijdig is met de bepalingen van het sociaal recht en meer bepaald met artikel 18 van de wet op de arbeidsovereenkomsten. Indien de persoon die de zwaarste fout begaan heeft kan veroordeeld worden dan betekent zulks dat elke fout, dus bijvoorbeeld ook onopzettelijke slagen en verwondingen die het gevolg zijn van werkzaamheden van de onderneming, eventueel tot vaststelling van een strafrechtelijke en ook burgerrechtelijk aansprakelijkheid van de werknemer leiden.

Artikel 18 van de wet op de arbeidsovereenkomsten bepaalt nochtans dat, ingeval de werknemer bij de uitvoering van zijn overeenkomst de werkgever of derden schade berokkent, hij enkel aansprakelijk is voor zijn bedrog en zware schuld.

Voorts merkt het lid nog op dat het juist is dat, indien er al een restrictie werd ingebouwd op het vlak van de veroordeling, met name dat alleen degene die de zwaarste fout heeft begaan kan veroordeeld worden, dezelfde beperking niet geldt op het vlak van de vervolging. Integendeel, om uitsluitsel te kunnen geven over wie de zwaarste fout begaan heeft moeten eerst alle potentiële verantwoordelijken voor de rechtbank worden gebracht.

Le représentant du ministre précise que le gouvernement a voulu assimiler autant que possible la personne morale à la personne physique. Il n'a dès lors pas opté pour un «système dérivé», selon lequel la personne morale ne pourrait qu'être déclarée responsable des actes ou des négligences d'une personne physique.

La personne morale est considérée comme une personne à part entière sur le plan pénal.

La notion de personne morale renvoie tant à une donnée sociale qu'à une fiction juridique. Pour que la fiction juridique soit utilisable, il faut énoncer un certain nombre de principes.

Comme c'est le cas pour la personne physique, le fait répréhensible doit pouvoir être imputé tant moralement que matériellement à la personne morale.

Pour qu'un fait puisse être imputé matériellement à une personne morale, il faut que l'alinéa 1er de l'article 5 trouve application.

Celui-ci est formulé comme suit:

«Toute personne morale est pénalement responsable des infractions qui sont intrinsèquement liées à la réalisation de son objet ou à la défense de ses intérêts, ou de celles dont les faits concrets démontrent qu'elles ont été commises pour son compte.»

Comme M. Bourgeois l'a déjà indiqué, le législateur néerlandais a posé un choix différent en cette matière.

Le régime pour lequel ont opté les auteurs du projet à l'examen est plus restrictif que la législation néerlandaise, mais plus large que le régime français.

La responsabilité morale de la personne morale n'est pas définie de manière spécifique dans le projet à l'examen. Comme pour la personne physique, cette responsabilité morale doit être établie par le juge.

Le représentant du ministre constate que la discussion porte surtout sur la terminologie de l'article et plus particulièrement sur deux mots clés: *exclusivement* et *la plus grave*.

Le mot «exclusivement» a été inséré dans le texte afin de définir clairement le cas dans lequel la responsabilité de la personne morale est engagée *en raison de l'intervention d'une personne physique identifiée*.

De vertegenwoordiger van de minister antwoordt dat het de optie van de regering was om de rechtspersoon zoveel mogelijk gelijk te stellen met de natuurlijke persoon. Er werd dus niet gekozen voor een «afgeleid systeem», waarbij de rechtspersoon slechts verantwoordelijk zou kunnen gesteld worden voor het handelen of nalaten van een natuurlijke persoon.

De rechtspersoon wordt op strafrechtelijk vlak als een volwaardig persoon beschouwd.

De notie van rechtspersoon verwijst zowel naar een sociaal gegeven als naar een juridische fictie. Om de juridische fictie hanteerbaar te maken moeten een aantal principes worden gesteld.

Net zoals voor een natuurlijke persoon moet het strafbaar feit zowel moreel als materieel aan de rechtspersoon kunnen toegeschreven worden.

Om een feit materieel aan een rechtspersoon te kunnen toeschrijven moet het eerste lid van artikel 5 van toepassing zijn.

Het luidt als volgt :

«Een rechtspersoon is strafrechtelijk verantwoordelijk voor misdrijven die hetzij een intrinsiek verband hebben met de verwezenlijking van zijn doel of de waarneming van zijn belangen, of die, naar blijkt uit de concrete omstandigheden, voor zijn rekening zijn gepleegd».

In het Nederlandse recht werd, zoals door de heer Bourgeois reeds vermeld, op dit punt een andere keuze gemaakt.

Het systeem dat in dit ontwerp gekozen wordt is restrictiever dan de Nederlandse wet, maar ruimer dan het Franse systeem.

De morele verantwoordelijkheid van de rechtspersoon krijgt geen specifieke omschrijving in dit ontwerp. Net zoals voor de natuurlijke personen moet die morele verantwoordelijkheid door de rechter worden vastgesteld.

De vertegenwoordiger van de minister stelt vast dat de discussie vooral betrekking heeft op de terminologie van het artikel en zich meer bepaald toespitst op twee sleutelwoorden: *uitsluitend* en *de zwaarste*.

Het woord «uitsluitend» werd in de tekst ingeschreven om duidelijk het geval te omschrijven waarbij de rechtspersoon aansprakelijk wordt gesteld *omwille van de tussenkomst van een geïdentificeerde natuurlijke persoon*.

Dans ce cas, un choix s'impose et seule la personne qui a commis la faute la plus grave peut être condamnée.

Le choix ne se présente pas si la personne physique a agi sciemment et volontairement. Dans ce cas, il y a cumul de responsabilité.

Le juge doit toujours poser la question de savoir s'il existe toujours une responsabilité dans le chef de la personne morale, même si la responsabilité de la personne physique concernée a été écartée. Dans l'affirmative, les deux peuvent être condamnées et le juge doit disposer d'un critère pour faire un choix.

Étant donné que la responsabilité pénale est en cause et qu'il n'est pas possible de retenir, par exemple, le critère des moyens financiers, seul l'élément «faute» peut être pris en considération.

Cela explique que le critère de la «faute la plus grave» ait été inscrit dans la loi.

Il est clair qu'une jurisprudence devra s'élaborer en cette matière.

Le représentant du ministre précise encore que le décumul n'est possible qu'en cas de négligence et qu'il est exclu en cas de faute intentionnelle.

M. Giet demande s'il serait possible qu'il n'y ait aucune responsabilité dans le chef d'une personne physique et qu'il y en ait une dans le chef de la personne morale.

Il estime en effet que l'infraction doit toujours être commise par une personne physique.

Le ministre répond que, dans certains cas, les personnes physiques ne peuvent pas être identifiées (par exemple, en cas de pollution de l'environnement).

Théoriquement, il est également possible qu'aucune personne physique ne puisse être tenue pour responsable, notamment lorsqu'en raison de la politique de l'entreprise, qui prévoit une rotation trop rapide du personnel, celui-ci n'a pas le temps d'acquérir une formation et une connaissance des dossiers suffisantes et commet dès lors des fautes qui ne peuvent de ce fait être imputées aux personnes concernées.

Le ministre ajoute que, dans certains cas, les actes accomplis par la personne physique ne sont que l'occasion, alors que la véritable cause des faits réside dans l'entreprise.

Il renvoie une nouvelle fois au texte du projet:

In dat geval moet er een keuze worden gemaakt en kan alleen degene die de zwaarste fout begaan heeft, veroordeeld worden.

De keuze stelt zich niet indien de natuurlijke persoon wetens en willens gehandeld heeft. In dat geval is er cumul van verantwoordelijkheid.

De rechter moet telkens de vraag stellen of er, zelfs indien de verantwoordelijkheid van de betrokken natuurlijke persoon wordt weggelaten, nog steeds een verantwoordelijkheid in hoofde van de rechtspersoon bestaat. Zo ja, dan kunnen ze beiden veroordeeld worden en moet de rechter een criterium hebben om een keuze te maken.

Aangezien de strafrechtelijke verantwoordelijkheid in het geding is en bijvoorbeeld niet voor de financiële draagkracht kan gekozen worden, kan alleen het element van «fout» hiervoor in aanmerking komen.

Vandaar dat het criterium van de «zwaarste fout» in de wet werd ingeschreven.

Op dit vlak zal er zich uiteraard een rechtspraak dienen te ontwikkelen.

De vertegenwoordiger van de minister preciseert nog dat er alleen decumul mogelijk is in het geval van nalatigheid en niet bij opzet.

De heer Giet vraagt of het mogelijk is dat er geen enkele verantwoordelijkheid is in hoofde van een natuurlijke persoon en wel in hoofde van de rechtspersoon.

De strafbare handeling moet toch steeds door een natuurlijke persoon gesteld worden, zo meent hij.

De minister antwoordt dat in sommige gevallen de natuurlijke personen niet kunnen geïdentificeerd worden (bijvoorbeeld bij milieuvervuiling).

Theoretisch is het ook mogelijk dat geen enkele natuurlijke persoon verantwoordelijk kan gesteld worden, maar dat het beleid van de onderneming, die bijvoorbeeld het personeel té snel van functie doet veranderen, tot gevolg heeft dat de opleiding en dossierkennis ontbreken en dat er fouten worden gemaakt, zonder dat zulks aan de betrokkenen kan aangerekend worden.

De minister voegt hieraan toe dat het handelen van de natuurlijke persoon in sommige gevallen slechts de aanleiding is van de feiten waarvoor de oorzaak bij de onderneming ligt.

Hij verwijst nogmaals naar de tekst van het ontwerp :

«Lorsque la responsabilité de la personne morale est engagée exclusivement en raison de l'intervention d'une personne physique identifiée, seule la personne qui a commis la faute la plus grave peut être condamnée. Si la personne physique identifiée a commis la faute sciemment et volontairement, elle peut être condamnée en même temps que la personne morale responsable.».

Ce n'est que si la faute a été commise sciemment et volontairement que tant la personne physique que la personne morale peuvent être condamnées.

En instaurant la règle du décumul, le Sénat a voulu éviter que la nouvelle catégorie de personnes pénalement responsables soit toujours condamnée en même temps que les personnes physiques.

Il a craint, en effet, que le juge condamne trop facilement ces deux catégories de personnes. Le décumul a été instauré pour protéger les travailleurs et pour obliger le juge à opérer un choix.

M. Lozie constate que le texte français de l'article 5, alinéa 2, proposé, est plus explicite, dans la mesure où les mots «seule la personne qui a commis la faute la plus grave peut être condamnée» signifient qu'il est *exclu* qu'elles soient dans ce cas toutes les deux condamnées.

M. du Bus de Warnaffe maintient que le projet de loi remet en question les principes du droit pénal.

M. Giet partage cet avis. Le projet à l'examen incrimine non seulement des faits mais également des attitudes.

Le représentant du ministre souligne que le projet n'incrimine pas de faits nouveaux, mais des faits que le Code pénal qualifie d'ores et déjà d'infraction.

L'objectif est de permettre au juge d'opérer désormais un choix lorsque plusieurs responsables peuvent être désignés. Seule la personne qui a commis la faute la plus grave sera condamnée.

M. Duquesne n'est pas convaincu par les compléments d'information du ministre. Il trouve particulièrement déplorable que la Chambre traite cette modification législative importante dans la précipitation. Il estime en effet que cette matière requiert un examen plus approfondi, éventuellement dans une perspective comparatiste.

M. Verherstraeten souligne que différentes commissions d'enquête ont plaidé pour l'instauration d'une responsabilité pénale dans le chef des personnes morales. Des engagements ont été pris sur ce point dans l'accord gouvernemental. S'il devait d'avérer après

«Wanneer de rechtspersoon verantwoordelijk gesteld wordt uitsluitend wegens het optreden van een geïdentificeerde natuurlijke persoon, kan enkel degene die de zwaarste fout heeft begaan worden veroordeeld. Indien de geïdentificeerde natuurlijke persoon de fout wetens en willens heeft gepleegd kan hij samen met de verantwoordelijke rechtspersoon worden veroordeeld.»

Alleen als de fout wetens en willens werd begaan kunnen zowel de natuurlijke persoon als de rechtspersoon veroordeeld worden.

Met de regel van de decumul wilde de Senaat vermijden dat de nieuwe categorie van strafrechtelijk verantwoordelijke personen steeds samen met de natuurlijke personen zouden veroordeeld worden.

Men vreesde dat de rechter al te gemakkelijk beiden zou veroordelen. De decumul werd ingevoerd om de werknemers te beschermen en om de rechter tot een keuze te verplichten.

De heer Lozie stelt vast dat de Franse tekst van het tweede lid van het voorgestelde artikel 5 meer duidelijkheid brengt in de zin dat de woorden kan enkel degene die de zwaarste fout begaan heeft worden veroordeeld betekent dat het *uitgesloten* is dat ze in dat geval beiden veroordeeld worden.

De heer du Bus de Warnaffe blijft erbij dat de principes van het strafrecht in dit wetsontwerp op de heling worden gezet.

De heer Giet sluit zich hierbij aan. In dit ontwerp worden naast feiten ook attitudes strafbaar gesteld.

De vertegenwoordiger van de minister onderstreept nog dat het ontwerp geen nieuwe feiten strafbaar stelt, de strafbaarstelling kan alleen feiten betreffen die reeds als misdrijven in het Strafwetboek worden omschreven.

Het gaat er om dat de rechter voortaan een keuze heeft indien er meerder verantwoordelijken kunnen worden aangewezen. Alleen wie de ergste fout begaan heeft wordt veroordeeld.

De heer Duquesne is niet overtuigd door de bijkomende toelichtingen van de minister. Hij vindt het bijzonder jammer dat deze belangrijke wetswijziging op een drafje door de Kamer moet worden afgehandeld en meent dat de materie een diepgaander onderzoek, eventueel rechtsvergelijkend, verantwoordt.

De heer Verherstraeten wijst er op dat verschillende onderzoekscommissies gepleit hebben voor het instellen van een strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen. In het regeerakkoord werden op dit punt engagementen aangegaan. Indien deze

l'entrée en vigueur de la loi en projet que certains points donnent lieu à des difficultés d'application dans la pratique, il sera encore possible d'y apporter des corrections à un stade ultérieur.

M. du Bus de Warnaffe présente un amendement (n° 4 - Doc. n° 2093/3) visant à supprimer, dans l'alinéa 1er, le mot «intrinsèquement». Le sens de ce mot n'est pas clair et le commentaire figurant dans le rapport du Sénat, qui précise que ce mot est d'ores et déjà utilisé dans le Code civil, ne paraît pas correspondre à la réalité.

Cet amendement vise également à simplifier l'alinéa 2 en prévoyant que seule la personne morale est tenue pour responsable lorsque la personne physique qui a commis l'infraction ne l'a pas fait sciemment ni volontairement.

Le représentant du ministre réplique que le mot «intrinsèquement» a été inséré afin de tenir compte d'une observation du Conseil d'Etat, qui a estimé que la loi doit indiquer aussi précisément que possible dans quel cas le fait peut être imputé à la personne morale. Il doit donc y avoir un lien «intrinsèque» avec l'objet social et un lien occasionnel ne saurait suffire.

En ce qui concerne la seconde partie de l'amendement, le représentant du ministre réplique qu'il ne serait pas opportun d'exclure d'emblée et a priori la responsabilité de la personne physique. Il serait trop facile que la personne physique puisse présumer que les effets d'infractions involontaires soient toujours imputés à la personne morale. Aussi le projet à l'examen laisse-t-il le soin d'opérer un choix au juge, qui statue sur la base du critère de la faute la plus grave.

M. Giet constate que ce texte n'institue en fait pas de véritable responsabilité pénale de la personne morale. Le projet à l'examen tend plutôt à reporter les effets d'une condamnation pénale sur la personne morale. N'aurait-il pas été plus simple de prévoir que l'entreprise ou l'employeur paie les amendes dues pour les infractions commises par ses travailleurs?

Le représentant du ministre répond que le système retenu par le projet à l'examen peut être comparé aux règles applicables en cas de concours entre auteurs d'une même infraction. En cas de «concours» entre une personne physique et une personne morale, le juge décide toutefois quelle faute doit donner lieu à une condamnation.

Dans ce cas, un choix doit intervenir.

wet wordt gestemd en later zou blijken dat bepaalde punten in de praktijk tot toepassingsmoeilijkheden leiden, dan kan er steeds nog corrigerend opgetreden worden.

De heer *du Bus de Warnaffe* heeft amendement nr 4 (Stuk nr 2093/3) ingediend dat ertoe strekt het woord «intrinsiek» in het eerste lid weg te laten. De betekenis ervan is niet duidelijk en de toelichting in het Senaatsverslag, waarin vermeld wordt dat dit woord reeds in het Burgerlijk Wetboek voorkomt, blijkt niet te kloppen.

In het amendement wordt ook voorgesteld om het tweede lid te vereenvoudigen in de zin dat alleen de rechtspersoon zou verantwoordelijk gesteld worden voor een misdrijf dat niet wetens en willens werd gepleegd.

De *vertegenwoordiger van de minister* antwoordt dat het woord «intrinsiek» ingevoegd werd om tegemoet te komen aan een opmerking van de Raad van State die van oordeel was dat de wet zo precies mogelijk moet aangeven wanneer het feit aan de rechtspersoon zou kunnen toegeschreven worden. Er moet dus een «intrinsiek» verband zijn met het maatschappelijk doel, een occasioneel verband kan niet volstaan.

Op het tweede deel van het amendement antwoordt de *vertegenwoordiger van de minister* dat het niet wenselijk zou zijn indien de verantwoordelijkheid van de natuurlijke persoon van in den beginne en a priori zou uitgesloten worden. Het zou te gemakkelijk zijn indien de natuurlijke persoon er zou kunnen van uitgaan dat de gevolgen van onopzettelijke misdrijven steeds voor rekening van de rechtspersoon zouden komen. Daarom wordt de keuze aan de rechter gelaten, die oordeelt op basis van het criterium van de zwaarste fout.

De heer *Giet* stelt vast dat deze tekst in feite geen echte strafrechtelijke verantwoordelijkheid van de rechtspersoon creëert. In dit ontwerp worden eerder de gevolgen van een strafrechtelijke veroordeling doorgeschoven naar de rechtspersoon. Was het dan niet eenvoudiger geweest om te bepalen dat de onderneming of de werkgever de boetes zou betalen voor de overtredingen van de werknemers?

De *vertegenwoordiger van de minister* antwoordt dat het systeem dat in dit ontwerp gekozen werd kan vergeleken worden met de regels die gelden bij samenloop tussen daders van een zelfde strafbaar feit. Bij «samenloop» tussen een natuurlijke persoon en een rechtspersoon beslist de rechter evenwel welke fout tot een veroordeling moet leiden.

In dat geval moet er een keuze worden gemaakt.

M. Giet demande s'il doit s'agir de la même faute dans le chef de la personne morale et dans celui de la personne physique.

Le représentant du ministre répond par l'affirmative.

M. Duquesne présente un amendement (n° 1, Doc. n° 2093/2) visant à mieux formuler l'article proposé. Dans sa justification, il renvoie à l'avis du Conseil d'État, qui est libellé comme suit:

«le (...) texte ne précise rien sur la question de savoir par qui l'acte matériel incriminé doit avoir été accompli pour que la responsabilité pénale de la personne morale soit engagée. Cette lacune doit être comblée. (...) Une telle imprécision de l'article 5, alinéa 1er, ne peut être admise.

(...) Le principe de légalité emporte qu'en matière pénale, c'est, pour le pouvoir législatif, une obligation constitutionnelle, et non une simple obligation générale de prudence, de disposer par des règles précises. (...) Le texte en projet ne s'exposerait pas à la même critique s'il précisait, d'une part, quelles sont les infractions à propos desquelles les personnes morales peuvent être condamnées et, d'autre part, quelles sont les personnes qui, agissant seules ou collégialement, peuvent engager la responsabilité d'une personne morale (Doc. Sénat n° 1-1217/6, pp. 117-120).

Il est dès lors proposé de préciser dans la loi en projet que les personnes morales ne peuvent être pénalement responsables que des infractions commises par leurs organes légaux (conseil d'administration, administrateur délégué, etc.) ou statutaires (comité de directions).

Une telle disposition devrait permettre de mettre lesdites personnes à l'abri de poursuites et de condamnations systématiques pour n'importe quelle infraction commise - par exemple, par un employé - voire par un tiers (sous-traitant, transporteur, etc.) - dans leur sphère d'activités, alors que leurs organes dirigeants y seraient totalement étrangers.

L'intervenant renvoie également à la justification de son amendement.

Le représentant du ministre répond que l'on ne peut pas parler de traitement inégal. Le juge statuera de la même manière en ce qui concerne l'imputation de la responsabilité, qu'il s'agisse d'une personne physique ou d'une personne morale.

De heer Giet vraagt of het om dezelfde fout moet gaan in hoofde van de rechtspersoon en van de natuurlijke persoon.

De vertegenwoordiger van de minister antwoordt bevestigend.

De heer Duquesne heeft amendement nr 1 (Stuk nr 2093/2) ingediend dat de formulering van het voorgestelde artikel beoogt te preciseren. Hij verwijst in zijn verantwoording naar het advies van de Raad van State dat als volgt luidt :

«in die tekst is echter niet gepreciseerd wie de strafbaar gestelde materiele handeling gepleegd moet hebben wil de rechtspersoon strafrechtelijk verantwoordelijk kunnen worden gesteld. Deze leemte moet worden aangevuld. (...) Dat artikel 5, eerste lid, zo onnauwkeurig is gesteld, kan niet worden aanvaard.

(...) het wettigheidsbeginsel brengt met zich dat het voor de wetgevende macht in strafzaken een grondwettelijke verplichting en niet een loutere algemene verplichting van zorgvuldig beleid is met precieze regels te werken. (...) De ontworpen tekst zou niet blootstaan aan dezelfde kritiek als daarin enerzijds zou worden aangegeven voor welke strafbare feiten rechtspersonen veroordeeld kunnen worden en anderzijds voor het afzonderlijk of collegiaal handelen van welke personen een rechtspersoon aansprakelijk kan worden gesteld» (Gedr.Stuk Senaat, nr 1-1217/6, blz.117-120).

Bijgevolg wordt voorgesteld in de wet in ontwerp te preciseren dat rechtspersonen alleen strafrechtelijk verantwoordelijk kunnen zijn voor de misdrijven die werden begaan door zijn wettelijke organen (raad van bestuur, gedelegeerd bestuurder...) of door zijn statutaire organen (directiecomité).

Een dergelijke bepaling zou het mogelijk moeten maken de voormelde personen te beschermen tegen systematische vervolgingen en veroordelingen op grond van om het even welk misdrijf dat in het raam van hun activiteiten wordt begaan, bijvoorbeeld door een bediende, of zelfs door een derde (onderaannemer, vervoerder ...) - terwijl de bestuursorganen van de betrokken rechtspersonen er absoluut niets mee te maken zouden hebben.

De spreker verwijst tevens naar de schriftelijke verantwoording van zijn amendement.

De vertegenwoordiger van de minister antwoordt dat er geen sprake kan zijn van een ongelijke behandeling. De rechter oordeelt op dezelfde wijze over de toeschrijving van de verantwoordelijkheid aan de natuurlijke persoon of aan de rechtspersoon.

M. Duquesne répond que, dans un tel cas, les principes du droit commercial sont violés. La personne morale n'existe pas en soi, mais est structurée et est constituée d'organes. Il est impossible qu'un acte, accompli hors des organes d'une personne morale, voire éventuellement par un tiers, implique une responsabilité pénale dans le chef de la personne morale.

Le représentant du ministre conteste que ces dispositions soient contraires au droit commercial. Ces dispositions pénales contiennent une règle qui permet d'imputer matériellement des faits à la personne morale (art. 5, alinéa 1er). Il s'agit en l'occurrence de l'autonomie du droit pénal, dans le cadre duquel on pourra désormais aussi tenir compte de la fiction juridique de la personne morale, laquelle pourra être condamnée si elle est responsable tant matériellement que moralement. Le juge se prononce en toute autonomie sur la responsabilité morale. Ces critères ont été retenus dans le projet de loi à l'examen plutôt que le critère formel selon lequel les actes doivent être imputés aux organes de la personne morale. On craignait qu'un critère aussi formel puisse être tourné.

M. Duquesne répond que l'on prend quelque liberté avec le principe de base du droit pénal au nom de l'efficacité de la norme.

Le même membre présente un amendement (n° 2, Doc. n° 2093/2) visant à étendre le champ d'application de la responsabilité pénale à l'ensemble des groupements sans personnalité juridique. Il est discriminatoire de limiter, comme le fait le projet de loi, l'assimilation à des personnes morales à un certain nombre de ces groupements.

M. Bourgeois présente un amendement (n° 13, Doc. n° 2093/3) ayant la même portée, qu'il retire au profit de l'amendement de *M. Duquesne*.

M. Bourgeois présente également un amendement (n° 6, Doc. n° 2093/3) visant à apporter un certain nombre de modifications à l'alinéa 4 proposé. L'auteur estime que les CPAS peuvent être supprimés de l'énumération parce qu'il ne s'agit pas d'organes élus directement. Le membre estime aussi que les pouvoirs publics ne doivent être exonérés de toute responsabilité que lorsqu'ils agissent dans le cadre de leur mission de service public.

Le représentant du ministre précise que seules les personnes morales de droit public qui sont élues échappent au champ d'application de la loi en projet. Il a également été tenu compte du caractère spécifique de la mission de service public, dans la mesure où certaines sanctions (notamment la fermeture) ne

De *heer Duquesne* antwoordt dat in dat geval de principes van het handelsrecht geschonden worden. De rechtspersoon bestaat niet op zich maar is gestructureerd, bestaat uit organen. Het is onmogelijk dat een handeling die gesteld wordt buiten de organen van de rechtspersoon om, eventueel zelfs door een derde, een strafrechtelijke verantwoordelijkheid in hoofd van de rechtspersoon zou tot stand brengen.

De *vertegenwoordiger van de minister* ontkent dat deze bepalingen indruisen tegen het handelsrecht. In deze strafrechtsbepalingen wordt een regel gesteld die het mogelijk maakt om feiten materieel aan de rechtspersoon toe te schrijven (artikel 5, eerste lid). Het gaat hier om de autonomie van het strafrecht waarin voortaan ook met de juridische fictie van de rechtspersoon kan worden rekening gehouden. De rechtspersoon kan veroordeeld worden indien hij zowel materieel als moreel verantwoordelijk is. De rechter oordeelt autonoom over de morele verantwoordelijkheid. In dit ontwerp werden deze criteria verkozen boven het formele criterium, waarbij de handelingen aan de organen van de rechtspersoon moeten worden toegeschreven. Men vreesde immers dat een dergelijk formeel criterium al te gemakkelijk zou kunnen omzeild worden.

De *heer Duquesne* antwoordt dat hier, omwille van de effectiviteit van de norm, een loopje genomen wordt met de basisprincipes van het strafrecht.

Hetzelfde lid heeft amendement nr 2 (Stuk nr 2093/3) ingediend dat de toepassingsfeer van strafrechtelijke verantwoordelijkheid uitbreidt tot alle groeperingen zonder rechtspersoonlijkheid. De beperking tot een aantal categorieën van dergelijke groeperingen, zoals in het ontwerp, houdt een discriminatie in.

De *heer Bourgeois* heeft amendement nr 13 (Stuk nr 2093/3) ingediend met dezelfde strekking. Hij trekt het amendement in ten voordele van het amendement van de heer Duquesne.

De *heer Bourgeois* heeft ook amendement nr. 6 (Stuk nr. 2093) ingediend dat een aantal wijzigingen beoogt aan te brengen in het ontworpen vierde lid. Hij is van oordeel dat de OCMW's uit de opsomming kunnen weggelaten worden omdat ze niet rechtstreeks verkozen werden. Tevens is dit lid van oordeel dat de overheid alleen in het geval dat er in het kader van de overheidstaak gehandeld werd, niet kan worden verantwoordelijk gesteld.

De *vertegenwoordiger van de minister* legt uit dat alleen de verkozen publiekrechtelijke rechtspersonen uit het toepassingsveld van deze wet gesloten werden. Tevens is het zo dat ook rekening werd gehouden met de specifieke overheidstaak in de zin dat bepaalde sancties, gelet op het principe van de conti-

peuvent être infligées, eu égard au principe de la continuité du service public.

En principe toutefois, les personnes morales de droit public sont également pénalement responsables.

M. Giet demande des explications concernant les différentes procédures prévues par l'article 5, alinéa 2, proposé.

Le représentant du ministre de la Justice rappelle qu'en vertu du principe général du droit pénal, il ne peut y avoir infraction qu'à condition qu'une composante morale (intention ou négligence) soit présente.

Le projet de loi ne vise pas en effet à instaurer une responsabilité objective de la personne morale.

L'intervenant répète que s'il y a intention dans le chef de la personne physique, l'article 5, alinéa 2, deuxième phrase, est applicable, et que, dans ce cas, cette personne physique et la personne morale responsable peuvent être condamnées conjointement.

Lorsque la personne physique a commis une négligence, c'est l'article 5, alinéa 2, première phrase, qui s'applique et seule la personne qui a commis la faute la plus grave peut être condamnée.

Le juge ne peut, dans ce cas, condamner à la fois la personne physique et la personne morale.

Il devra donc chaque fois vérifier si la personne physique a agi imprudemment ou si elle a commis l'infraction intentionnellement.

En fonction du résultat de son investigation, le juge appliquera donc soit la procédure prévue à l'article 5, alinéa 2, première phrase soit celle prévue à l'article 5, alinéa 2, deuxième phrase.

M. du Bus de Warnaffe fait observer que dans la version néerlandaise de l'article 5, alinéa 1er, il est question de «concrete omstandigheden», tandis que dans le texte français, on peut lire «les faits concrets». Ne s'indiquerait-il pas de remplacer les mots «les faits concrets» par les mots «les circonstances concrètes».

Le représentant du ministre estime que le texte proposé ne peut poser de problèmes. Il propose dès lors de ne pas y apporter de modifications.

*
* *

nuïteit van de openbare dienst niet kunnen opgelegd worden (bijvoorbeeld sluiting).

In principe zijn echter ook de publiekrechtelijke rechtspersonen strafrechtelijk verantwoordelijk.

De h. Giet vraagt uitleg over de twee verschillende procedures waarin het voorgestelde artikel 5, tweede lid, voorziet.

De vertegenwoordiger van de minister van Justitie herinnert eraan dat volgens het algemeen principe van het strafrecht er maar van een misdrijf sprake kan zijn indien er ook een moreel bestanddeel (opzet of onachtzaamheid) aanwezig is.

Het wetsontwerp strekt er immers niet toe een objectieve aansprakelijkheid van de rechtspersoon in te voeren.

De spreker herhaalt dat, indien er in hoofde van de natuurlijke persoon sprake is van opzet, artikel 5, tweede lid, tweede zin, van toepassing is en dat in dat geval deze natuurlijke persoon en de verantwoordelijke rechtspersoon samen kunnen worden veroordeeld.

Wanneer de natuurlijke persoon een onachtzaamheid heeft begaan geldt artikel 5, tweede lid, eerste zin, en kan enkel degene die de zwaarste fout heeft begaan worden veroordeeld.

De rechter beschikt dan niet over de mogelijkheid om zowel de natuurlijke persoon als de rechtspersoon te veroordelen.

De rechter zal dus telkens moeten aangaan of de natuurlijke persoon onvoorzichtig heeft gehandeld of de fout opzettelijk heeft gepleegd.

Afhankelijk van het resultaat van dit onderzoek zal de procedure vastgelegd in artikel 5, tweede lid, eerste zin, of deze vastgelegd in artikel 5, tweede lid, tweede zin, van toepassing zijn.

De h. du Bus de Warnaffe merkt op dat in de Nederlandse tekst van artikel 5, eerste lid, sprake is van de «concrete omstandigheden» terwijl de Franse tekst melding maakt van «les faits concrets». Verdient het geen aanbeveling om in de Franse tekst de woorden «les faits concrets» te vervangen door de woorden «les circonstances concrètes».

Volgens *de vertegenwoordiger van de minister* kan de voorgestelde tekst geen problemen opleveren. Hij stelt derhalve voor deze ongewijzigd te behouden.

*
* *

L'amendement n° 4 de M. du Bus de Warnaffe est rejeté par 5 voix contre 4 et une abstention.

Les amendements n°5 de M. Bourgeois et n° 1 de M. Duquesne sont rejetés par 5 voix contre 3 et 2 abstentions.

L'amendement n° 2 de M. Duquesne est rejeté par 6 voix contre 3 et une abstention.

L'amendement n° 6 de M. Bourgeois est rejeté par 5 voix contre 3 et 2 abstentions.

L'article 2 est adopté par 5 voix contre 3 et 2 abstentions.

*
* *

Art. 3

Cet article ne donne lieu à aucune observation et est adopté par 7 voix et 3 abstentions.

Art. 4

M. Bourgeois s'informe des modalités de la correctionnalisation, en matière criminelle, d'une infraction lorsque celle-ci aura été commise par une personne morale. Tiendra-t-on un casier judiciaire pour les personnes morales et l'absence de condamnations antérieures influencera-t-elle une éventuelle correctionnalisation?

Le représentant du ministre précise que la correctionnalisation se fera dans le respect des mêmes principes que ceux qui sont appliqués dans le cas de personnes physiques. Il existera également un casier judiciaire pour les personnes morales.

M. Bourgeois présente ensuite un amendement (n° 10, Doc. n° 2093/3) tendant à apporter les modifications suivantes à l'article 7bis, alinéa 2, proposé:

- dans le 2°, supprimer les mots «relevant de l'objet social».

L'auteur estime qu'il faut pouvoir interdire également les activités exercées en violation de l'objet social. C'est au juge qu'il appartiendra de déterminer les activités qui ne peuvent plus être exercées;

- dans le 4°, supprimer les mots «ou la diffusion».

Het amendement nr. 4 van de h. du Bus de Warnaffe wordt verworpen met 5 tegen 4 stemmen en 1 onthouding.

De amendementen nr. 5 van de h. Bourgeois en nr. 1 van de h. Duquesne worden verworpen met 5 tegen 3 stemmen en 2 onthoudingen.

Het amendement nr. 2 van de h. Duquesne wordt verworpen met 6 tegen 3 stemmen en 1 onthouding.

Het amendement nr. 6 van de h. Bourgeois wordt verworpen met 5 tegen 3 stemmen en 2 onthoudingen.

Artikel 2 wordt aangenomen met 5 tegen 3 stemmen en 2 onthoudingen.

*
* *

Art. 3

Dit artikel geeft geen aanleiding tot opmerkingen en wordt aangenomen met 7 stemmen en 3 onthoudingen.

Art. 4

De h. Bourgeois vraagt hoe men in criminele zaken zal correctionaliseren wanneer het misdrijf door een rechtspersoon werd gepleegd. Wordt er voor de rechtspersonen een strafregister bijgehouden en kan de afwezigheid van vroegere veroorderlingen een criterium zijn om al dan niet te correctionaliseren ?

De vertegenwoordiger van de minister legt uit dat voor de correctionalisering dezelfde principes zullen worden gehanteerd als deze die gelden voor de natuurlijke personen. Er zal ook voor de rechtspersonen een strafregister bestaan.

De h. Bourgeois dient vervolgens een amendement nr. 10 (Stuk nr. 2093/3) in ertoe strekkend om in het ontworpen artikel 7bis, tweede lid, volgende wijzigingen aan te brengen :

- in 2°, de woorden «die deel uitmaakt van het maatschappelijk doel» weglaten.

Volgens de indiener moeten ook werkzaamheden die met het maatschappelijk doel in strijd zijn verboden kunnen worden. Het is aan de rechter om te oordelen welke werkzaamheden niet meer mogen worden verricht;

- in 4°, de woorden «of verspreiding» weglaten.

L'auteur estime que la notion de «diffusion» n'ajoute rien à la notion de «publication». La publication pourra précisément s'effectuer entre autres par la diffusion.

M. Verherstraeten fait observer que, de toute manière, une personne morale ne peut pas exercer d'activités qui ne relèvent pas de son objet social. La suppression des termes «relevant de l'objet social» dans l'article 7bis, alinéa 2, 2°, proposé, lui paraît dès lors superflue.

M. Bourgeois reconnaît qu'une société doit toujours veiller à ce que ses activités restent dans les limites de son objet social, sous peine d'engager la responsabilité de ses administrateurs. Cette infraction n'est toutefois pas sanctionnée au pénal.

M. Vandenbossche estime que la disposition proposée doit s'entendre dans le sens que le juge peut interdire l'exercice d'une partie des activités qui relèvent de l'objet social et peut autoriser la poursuite des autres activités.

M. Bourgeois estime que son amendement le permet également. Il vise en outre à permettre au juge d'interdire également l'exercice d'activités sans rapport avec l'objet social.

En réponse à une question de *M. Giet* concernant la portée de l'article 7bis, alinéa 2, 3°, proposé, le représentant du ministre répond que cette disposition s'applique à toutes les personnes morales qu'elles soient de droit privé ou de droit public. Si une personne morale de droit privé remplit une mission de service public, le fermeture ne pourra jamais être prononcée à l'égard de l'établissement où ces activités sont exercées.

*
* *

L'amendement n° 10 de *M. Bourgeois* est rejeté par 5 voix contre 3 et 2 abstentions.

L'article 4 est adopté par 7 voix et 3 abstentions.

Art. 5

Cet article ne donne lieu à aucune observation et est adopté par 7 voix et 3 abstentions.

De indiener is van oordeel dat het begrip «verspreiding» niets toevoegt aan het begrip «bekendmaking». De bekendmaking zal precies onder andere gebeuren door verspreiding.

De h. Verherstraeten stipt aan dat een rechtspersoon sowieso geen werkzaamheden mag verrichten die niet vallen binnen zijn maatschappelijk doel. De weglating van de woorden «die deel uitmaakt van het maatschappelijk doel» in het voorgestelde artikel 7bis, tweede lid, 2°, lijkt hem derhalve overbodig.

De h. Bourgeois geeft toe dat een vennootschap steeds binnen haar maatschappelijk doel moet blijven op straffe van aansprakelijkheid van haar bestuurders. Dergelijke overtreding wordt echter niet strafrechtelijk gesanctioneerd.

De h. Vandenbossche is van oordeel dat de voorgestelde bepaling zo moet begrepen worden dat de rechter een deel van de werkzaamheden die deel uitmaken van het maatschappelijk doel kan verbieden en de andere werkzaamheden verder kan toelaten.

Volgens *de h. Bourgeois* laat zijn amendement dit eveneens toe. Alleen beschikt de strafrechter over de bijkomende mogelijkheid om ook de werkzaamheden die met het maatschappelijk doel geen uitstaans hebben te verbieden.

Op de vraag van *de h. Giet* over de draagwijdte van het voorgestelde artikel 7bis, tweede lid, 3°, antwoordt *de vertegenwoordiger van de minister* dat de betrokken bepaling geldt voor alle rechtspersonen ongeacht of zij een privaatrechtelijke of publiekrechtelijke karakter hebben. Indien een privaatrechtelijke rechtspersoon een opdracht van openbare dienstverlening uitoefent kan de sluiting nooit uitgesproken worden ten aanzien van de inrichting waar die werkzaamheden worden verricht.

*
* *

Het amendement nr. 10 van *de h. Bourgeois* wordt verworpen met 5 tegen 3 stemmen en 2 onthoudingen.

Artikel 4 wordt aangenomen met 7 stemmen en 3 onthoudingen.

Art. 5

Dit artikel geeft geen aanleiding tot opmerkingen en wordt aangenomen met 7 stemmen en 3 onthoudingen.

Art. 6

M. Bourgeois présente un amendement (n° 7, Doc. n° 2093/3) visant à supprimer l'article 35 proposé.

L'auteur est d'accord sur le fait que le juge doit pouvoir décider la dissolution de la personne morale lorsque celle-ci a été créée dans le but d'exercer des activités punissables.

La disposition permettant également la dissolution de la personne morale lorsque son objet a été intentionnellement détourné attribue toutefois un pouvoir énorme au juge et peut avoir des conséquences sociales graves.

L'intervenant cite l'exemple des infractions environnementales. Les entreprises ne sont normalement pas créées dans le but de porter atteinte à l'environnement. De telles infractions peuvent par conséquent être qualifiées de détournement intentionnel de l'objet de la personne morale.

L'article 35 proposé permet donc au juge de décider la dissolution de la société qui commet de telles infractions, avec tout les implications que peut avoir une telle décision pour les travailleurs.

Le même raisonnement vaut également pour un établissement bancaire qui serait condamné, par exemple, pour blanchiment d'argent provenant du trafic de stupéfiants. Un tel établissement pourrait également être dissous sur la base de l'article 35.

Le représentant du ministre précise que le membre de phrase «lorsque son objet (à la personne morale) a été intentionnellement détourné afin d'exercer de telles activités» signifie que la personne morale n'exerce pratiquement plus que des activités qui sont sans aucun rapport avec l'objet social pour lequel elle a été créée. L'objet de la personne morale doit donc avoir été totalement détourné.

C'est ainsi qu'un établissement bancaire qui serait condamné pour des pratiques frauduleuses, mais exerce par ailleurs principalement des activités conformes à son objet social ne pourrait être dissous par le juge sur la base de l'article 35.

M. Bourgeois estime que cela ne ressort pas clairement du texte de la loi en projet.

Il convient dès lors d'adapter l'article 35 proposé.

L'intervenant présente un amendement (n° 15 -

Art. 6

De h. Bourgeois dient een amendement nr. 7 (Stuk nr. 2093/3) in tot schrapping van het voorgestelde artikel 35.

De indiener is het ermee eens dat wanneer de rechtspersoon opzettelijk werd opgericht om strafbare werkzaamheden te verrichten de ontbinding door de rechter moet kunnen worden uitgesproken.

De bepaling volgens welke de ontbinding ook kan worden uitgesproken wanneer de rechtspersoon opzettelijk van zijn doel is afgewend geeft echter een enorme macht aan de rechter en kan zware maatschappelijke gevolgen hebben.

De spreker haalt als voorbeeld milieumisdrijven aan. Bedrijven zijn normalerwijze niet opgericht met het doel het milieu te schenden. Deze misdrijven kunnen derhalve gekwalificeerd worden als een opzettelijke afwending van het doel van de rechtspersoon.

Volgens het ontworpen artikel 35 kan de rechter dus in die gevallen de ontbinding van de vennootschap uitspreken met alle implicaties die dit kan hebben voor de werknemers.

Hetzelfde geldt ook voor een bankinstelling die bijvoorbeeld veroordeeld zou worden voor het witwassen van drugsgeld. Ook deze onderneming zou op basis van artikel 35 kunnen worden ontbonden.

De vertegenwoordiger van de minister legt uit dat de zinsnede «wanneer hij (de rechtspersoon) opzettelijk van zijn doel is afgewend om dergelijke werkzaamheden te verrichten» zo moet begrepen worden dat de rechtspersoon nog vrijwel enkel werkzaamheden verricht die geen enkel uitstaans meer hebben met het maatschappelijk doel waarvoor hij werd opgericht. De rechtspersoon moet dus volledig van zijn doel zijn afgewend.

Een bankinstelling die bijvoorbeeld zou veroordeeld worden voor frauduleuze praktijken maar daarnaast hoofdzakelijk werkzaamheden verricht die binnen haar maatschappelijk doel vallen kan op basis van artikel 35 niet door de rechter worden ontbonden.

De h. Bourgeois is van oordeel dat dit niet duidelijk uit de wettekst blijkt.

Het voorgestelde artikel 35 moet derhalve worden aangepast.

De spreker dient een amendement nr. 15 (Stuk nr.

Doc. n° 2093/4) visant à insérer, entre le mot «exercer» et les mots «de telles activités», les mots «exclusivement ou principalement».

Le ministre de la Justice souscrit aux observations formulées par M. Bourgeois. Il est toutefois convaincu que la formulation de l'article 35 est suffisamment précise. La portée de cette disposition ne saurait poser de problème. L'ajout proposé par M. Bourgeois est dès lors superflu.

M. Giet demande si, pour pouvoir dissoudre une personne morale, il faut que l'ensemble de ses activités soit punissable ou s'il suffit qu'une partie de ses activités puisse être qualifiée comme telle.

Le représentant du ministre répond que c'est sur la base des faits qu'il faut juger si la personne morale se conforme encore à l'objet pour lequel elle a été créée. Le fait que toutes les activités ou qu'une partie seulement de celles-ci soient punissables ne revêt pas d'importance. Si la personne morale a désormais pour objet d'exercer des activités punissables, elle pourra être dissoute.

M. Bourgeois présente, en ordre subsidiaire, un amendement (N° 14 - Doc. n° 2093/) visant dans l'article 35, alinéa 1er, proposé, à remplacer respectivement les mots «d'exercer les activités punissables» et les mots «d'exercer de telles activités» par les mots «de commettre les infractions» et les mots «de commettre de telles infractions».

L'auteur souligne que la notion d'activités punissables n'existe pas en droit pénal.

M. Bourgeois présente, en ordre subsidiaire, un amendement (N° 8 - Doc. n° 2093/3) visant à remplacer l'article 35, alinéa 2, par une disposition nouvelle en vertu de laquelle la personne morale est mise en liquidation et un ou plusieurs liquidateurs sont désignés après que le juge a ordonné la dissolution.

Selon l'auteur, le fait que le juge répressif se contente de décider la dissolution sans désigner de liquidateur risque d'engendrer une solution de continuité pouvant causer un préjudice irréparable aux tiers et au personnel.

Le représentant du ministre souligne que l'on a opté pour le maintien du régime spécifique applicable à la forme juridique concernée.

Dans le cas d'une société anonyme par exemple, si des liquidateurs ne sont pas désignés, ce sont les administrateurs qui jouent d'office le rôle de liquidateur (à moins que les statuts prescrivent autre chose ou que l'assemblée générale décide de désigner des

2093/4) in om in het eerste lid, tussen de woorden «om» en «dergelijke» de woorden «uitsluitend of hoofdzakelijk» toe te voegen.

De minister van Justitie onderschrijft de bedenkingen van de h. Bourgeois. Hij is er echter van overtuigd dat de formulering van artikel 35 voldoende precies is. Er kan over de draagwijdte van deze bepaling geen probleem rijzen. De door de h. Bourgeois voorgestelde toevoeging is derhalve overbodig.

De h. Giet vraagt of om de rechtspersoon te kunnen ontbinden, het geheel van de activiteiten van de rechtspersoon strafbaar moet zijn of volstaat het dat een deel van zijn werkzaamheden als dusdanig kan worden gekwalificeerd.

De vertegenwoordiger van de minister antwoordt dat uit de feiten moet blijken of de rechtspersoon nog het doel volgt waarvoor hij werd opgericht. Het feit of alle werkzaamheden of slechts een deel ervan strafbaar zijn is niet relevant. Als het doel echter geworden is het verrichten van strafbare handelingen kan de rechtspersoon worden ontbonden.

De h. Bourgeois dient in bijkomende orde een amendement nr. 14 (Stuk nr. 2093/) in om in het ontworpen artikel 35, eerste lid, de woorden «strafbare werkzaamheden te verrichten» en de woorden «dergelijke werkzaamheden te verrichten» te vervangen door respectievelijk de woorden «misdrijven te plegen» en «dergelijke misdrijven te plegen».

De indiener stipt aan dat strafbare werkzaamheden geen strafrechtelijk begrip is.

De h. Bourgeois dient in bijkomende orde een amendement nr. 8 (Stuk nr. 2093/3) in om artikel 35, tweede lid, te vervangen door een nieuwe bepaling volgens welke de rechtspersoon in vereffening wordt gesteld en één of meer vereffenaars aangesteld worden nadat de rechter de ontbinding beveelt.

Wanneer de strafrechter de ontbinding uitspreekt zonder de vereffenaar aan te stellen kan volgens de indiener een groot hiaat ontstaan dat onherstelbare schade berokkent aan derden en het personeel.

De vertegenwoordiger van de minister wijst erop dat ervoor geopteerd werd om de specifieke regeling die voor de betrokken rechtsvorm geldt van toepassing te laten.

Bijvoorbeeld voor een naamloze vennootschap zijn het, bij ontstentenis van de aanstelling van vereffenaars, de bestuurders die van rechtswege als vereffenaar optreden (tenzij de statuten een andere regeling voorschrijven of de algemene vergadering beslist

liquidateurs).

Il n'est pas opportun de laisser au juge répressif la faculté de désigner un liquidateur.

M. Bourgeois est convaincu qu'il y aura néanmoins des problèmes. C'est ainsi que les administrateurs de la société anonyme peuvent être impliqués dans les infractions. Confiera-t-on à ces personnes le soin de liquider la société?

L'amendement n° 8 de l'intervenant permet au juge répressif de confier la liquidation à d'autres personnes.

Le ministre estime que la juridiction qui est compétente pour connaître de la liquidation de la personne morale pourra prendre rapidement les mesures qui s'imposent. Rien ne permet de supposer que cette juridiction faillira à sa mission.

L'amendement n°9 de *M. Bourgeois* (Doc. n° 2093/3) tend à apporter les modifications suivantes:

1. à l'article 36 proposé, supprimer les mots «relevant de l'objet social de la personne morale».

L'auteur renvoie, pour la justification, à son amendement n° 10 à l'article 4;

2. aux articles 36 et 37 proposés, supprimer chaque fois les mots «dans les cas prévus par la loi» et, à l'article 37bis (proposés), supprimer les mots «dans les cas déterminés par la loi»;

Ces dispositions risquent en effet de rester lettre morte s'il faut adapter préalablement toutes les lois.

M. Bourgeois estime qu'il n'est en outre pas logique que la sanction la plus sévère, à savoir la dissolution, puisse être prononcée sans que d'autres modifications légales soient requises;

3. à l'article 37bis proposé, supprimer les mots «ou la diffusion» (voir la justification de l'amendement n° 10 à l'article 4).

M. Lozie présente un amendement (n° 3, Doc. n° 2093/2) tendant à supprimer les articles 36, 37 et 37bis proposés.

L'auteur estime que l'insertion de ces nouveaux articles diffère l'exécution de cette législation jusqu'à ce que tant le législateur que le législateur décréteil aient prévu de manière explicite dans les lois spéciales la possibilité pour le juge de sanctionner une personne morale en prononçant l'interdiction temporaire ou définitive d'exercer une activité, en ordonnant la fermeture temporaire ou définitive d'un établissement

vereffenaars aan te wijzen).

Het is niet opportuun om de beslissing tot aanstelling van een vereffenaar aan de strafrechter over te laten.

De h. Bourgeois is ervan overtuigd dat er toch problemen kunnen rijzen. Zo kunnen de bestuurders van de naamloze vennootschap betrokken zijn bij de misdrijven. Zal men de vereffening aan die personen toevertrouwen ?

Met zijn amendement nr. 8 kan de strafrechter ervoor zorgen dat de vereffening niet door hen zal geschieden.

De minister is van oordeel dat het gerecht dat bevoegd is om kennis te nemen van de vereffening van de rechtspersoon snel de passende maatregelen kan nemen. Er is geen enkele reden om ervan uit te gaan dat de betrokken rechtbank in gebreke zou blijven.

Met het amendement nr. 9 (Stuk nr. 2093/3) stelt *de h. Bourgeois* de volgende wijzigingen voor :

1. in het ontworpen artikel 36, de woorden «die deel uitmaakt van het maatschappelijk doel van de rechtspersoon» weglaten.

De indiener verwijst als verantwoording naar zijn amendement nr. 10 op artikel 4;

2. in de ontworpen artikelen 36, 37 en 37bis, telkens de woorden «in de gevallen door de wet bepaald» weglaten.

Deze bepalingen dreigen immers dode letter te worden indien eerst alle wetten moeten aangepast worden.

Het is volgens *de h. Bourgeois* ook niet logisch dat de zwaarste sanctie, namelijk de ontbinding wel kan uitgesproken worden zonder dat andere wetswijzigingen vereist zijn;

3. in het ontworpen artikel 37bis, de woorden «of verspreiding» weglaten (zie de verantwoording gegeven bij het amendement nr. 10 op artikel 4).

De h. Lozie dient een amendement nr. 3 (Stuk nr. 2093/2) in ertoe strekkend de voorgestelde artikelen 36, 37 en 37bis weg te laten.

Volgens *de indiener* stellen de invoeging van deze nieuwe artikelen de uitvoering van onderhavige wetgeving uit totdat zowel de wetgever als de decreetgever in de bijzondere wetten de mogelijkheid expliciet hebben ingeschreven dat de rechter een rechtspersoon kan bestraffen met een tijdelijk of definitief verbod tot werkzaamheid, tijdelijke of definitieve sluiting van een inrichting of bekendmaking of

ou en ordonnant la publication ou la diffusion de la décision aux frais du condamné. Ces dispositions empêchent donc que cette législation soit rapidement appliquée sur le terrain.

M. Giet demande pourquoi l'article 35 proposé énumère les cas dans lesquels la dissolution peut être ordonnée, alors que tel n'est pas le cas pour les sanctions prévues aux articles 36, 37 et 37bis.

Le représentant du ministre explique qu'il est difficile de fixer des critères généraux pour les sanctions visées aux articles 36, 37 et 37bis. Il convient par conséquent de laisser au législateur spécial le soin de fixer des critères au cas par cas.

En revanche, les cas précis dans lesquels le juge pourra prononcer la sanction la plus lourde, à savoir la dissolution, peuvent être formulés en termes généraux. Cette sanction ne pourra être infligée dans aucun autre cas.

*
* *

Les amendements n°s 7, 8, 9, 14 et 15 de *M. Bourgeois* et n° 3 de *M. Lozie* sont rejetés par 5 voix contre 3 et 2 abstentions.

L'article 6 est adopté par 5 voix et 5 abstentions.

Articles 7 à 9

Ces articles ne donnent lieu à aucune observation et sont adoptés par 5 voix et 5 abstentions.

Article 10

M. Bourgeois présente un amendement (n° 11 - Doc. n° 2093/3) tendant à supprimer l'article 50bis.

Il estime que cet article est contraire à un certain nombre de dispositions légales.

Dans certains cas, l'employeur peut en effet être civilement responsable des amendes infligées à ses travailleurs c'est le cas notamment à l'article 67 des lois relatives à la police de la circulation routière, dans un certain nombre de dispositions du Code forestier, à l'article 40 du décret du Parlement flamand du 28 juin 1985 relatif à l'autorisation antipollution ainsi que dans les cas où les travailleurs, en tant que préposés de l'employeur, peuvent être condamnés en vertu des dispositions répressives du droit social. Dans la doctrine, ces situations diverses sont mises en relation avec l'article 18 de la loi sur les contrats de travail.

verspreiding van de beslissing op kosten van de veroordeelde. Deze bepalingen verhinderen aldus een snelle implementatie van de wetgeving op het terrein.

De h. Giet vraagt waarom het voorgestelde artikel 35 wel de gevallen opsomt waarin de ontbinding kan worden bevolen terwijl dit niet geldt voor de sancties waarin de artikelen 36, 37 en 37bis voorzien.

De vertegenwoordiger van de minister legt uit dat het moeilijk is om algemene criteria vast te leggen voor de sancties bepaald in de artikelen 36, 37 en 37bis. Het is derhalve raadzaam om dit, geval per geval, aan de bijzondere wetgever over te laten.

Het is anderzijds wel mogelijk om in algemene termen te bepalen in welke precieze gevallen de rechter de zwaarste sanctie, namelijk de ontbinding van de rechtspersoon, kan uitspreken. Deze sanctie kan in geen enkel ander geval worden opgelegd.

*
* *

De amendementen nrs. 7, 8, 9, 14 en 15 van de *h. Bourgeois* en nr. 3 van de *h. Lozie* worden verworpen met 5 tegen 3 stemmen en 2 onthoudingen.

Artikel 6 wordt aangenomen met 5 stemmen en 5 onthoudingen.

Art. 7 tot 9

Deze artikelen worden zonder bespreking aangenomen met 5 stemmen en onthoudingen.

Art. 10

Met het amendement nr 11 (Stuk nr 2093/3) stelt de *h. Bourgeois* voor artikel 50bis weg te laten.

Dit artikel is volgens hem strijdig met een aantal wettelijke bepalingen.

In sommige gevallen wordt de werkgever immers burgerrechtelijk aansprakelijk gesteld voor de betaling van de aan zijn werknemers opgelegde boetes. Zo bijvoorbeeld in art. 67 van de wegverkeerswet, in een aantal bepalingen van het boswetboek, en in art. 40 van het decreet van het Vlaams parlement van 28 juni 1985 betreffende de milieuvergunning evenals in de gevallen waarin werknemers als aangestelden van de werkgever kunnen worden veroordeeld krachtens het sociaal strafrecht. In de rechtsleer wordt een en ander in verband gebracht met art. 18 van de arbeidsovereenkomstenwet.

Le représentant du ministre fait observer que l'article 50bis proposé vise à éviter qu'une personne soit condamnée deux fois pour les mêmes faits. Cette situation pourrait se produire si, en cas de condamnation de la personne morale, celle-ci était également tenue de l'amende pénale infligée à son employeur pour les mêmes faits.

L'intervenant souligne que l'article 50bis ne s'applique que si la personne morale et la personne physique sont condamnées pour les mêmes faits. Dans les autres cas, les règles existantes restent en vigueur.

M. Giet estime que cela signifie qu'à l'avenir, un travailleur sera tenu de l'amende s'il a été condamné en même temps que son employeur.

L'article 10 est adopté par 5 voix et 5 abstentions.

L'amendement n° 11 de M. Bourgeois est dès lors rejeté.

Art. 11

M. Giet fait observer que la perte, par la personne morale condamnée, de sa personnalité juridique rendre, dans certains cas, l'application de la peine très difficile voire impossible. voire impossible dans certains cas.

M. Bourgeois renvoie aux questions posées par le Conseil d'Etat concernant cette disposition (voir Doc. Sénat n° 1-1217/6, p. 129). Le Conseil pose notamment la question suivante: «Ainsi, en cas de dissolution de la personne morale après une condamnation pénale, doit-on considérer que la peine sera désormais supportée par les anciens associés ou si elle s'est transformée juridiquement ou a perdu sa personnalité juridique au profit d'une nouvelle personne morale (...), sera-t-il possible de réclamer l'amende pénale pour cette dernière?».

Le représentant du ministre répond que la peine ne s'éteint pas à la suite de la perte, par la personne morale, de sa personnalité juridique.

Certaines condamnations (comme la dissolution) n'auront plus guère de sens si la personne morale perd sa personnalité juridique. Cependant, la condamnation la plus courante sera le paiement d'une amende. Et l'obligation de payer cette amende ne s'éteint pas en raison de la perte de la personnalité juridique. Il incombe aux liquidateurs de veiller à ce que cette obligation soit respectée.

De vertegenwoordiger van de minister stipt aan dat het voorgestelde artikel 50bis ertoe strekt te voorkomen dat een persoon voor dezelfde feiten tweemaal wordt veroordeeld. Deze situatie zou zich voordoen indien, in geval van veroordeling van de rechtspersoon, deze ook nog aansprakelijk zou worden gesteld voor de betaling van de strafrechtelijke geldboete waartoe zijn werknemer wegens dezelfde feiten wordt veroordeeld.

De spreker beklemtoont dat artikel 50bis enkel geldt indien de rechtspersoon en de natuurlijke persoon wegens dezelfde feiten worden veroordeeld. In alle andere gevallen blijven de bestaande regelingen van kracht.

Volgens *de h. Giet* betekent dit dat een werknemer voortaan zelf zal moeten instaan voor de betaling van de geldboete indien hij samen met zijn werkgever wordt veroordeeld.

Artikel 10 wordt aangenomen met 5 stemmen en 5 onthoudingen.

Het amendement nr 11 van de h. Bourgeois is derhalve verworpen.

Art. 11

Volgens *de h. Giet* wordt ingevolge het verlies van de rechtspersoonlijkheid van de veroordeelde rechtspersoon de uitvoering van de straf in bepaalde gevallen zeer moeilijk of zelfs onmogelijk.

De h. Bourgeois verwijst naar de vragen die de Raad van State met betrekking tot deze bepaling heeft gesteld (zie Stuk Senaat nr 1-1217/6, blz. 129). Volgens de Raad rijst ondermeer de vraag of, «wanneer de rechtspersoon na een strafrechtelijke veroordeling ontbonden wordt, de vroegere vennoten de straf zullen ondergaan, dan wel of, wanneer hij een juridische gedaanteverandering heeft ondergaan of zijn rechtspersoonlijkheid is kwijtgeraakt aan een nieuwe rechtspersoon (...), het mogelijk is om de geldboeten op de laatstgenoemde rechtspersoon te verhalen?».

De vertegenwoordiger van de minister antwoordt dat de straf niet vervalt door het verlies van de rechtspersoonlijkheid van de rechtspersoon.

Sommige veroordelingen (zoals de ontbinding) zullen door het verlies van de rechtspersoonlijkheid nog van weinig betekenis zijn. De meest courante veroordeling zal echter bestaan uit de betaling van een geldboete. En de verplichting om die boete te betalen vervalt niet omdat de rechtspersoonlijkheid verloren gaat. Het is aan de vereffenaars om ervoor te zorgen dat die verplichting wordt nagekomen.

Dans le cas contraire, ils peuvent être tenus pour responsables du non-paiement.

L'article 11 est adopté par 5 voix et 5 abstentions.

Article 12

M. Barzin estime qu'il faut donner aux parquets la possibilité de remplir correctement la nouvelle mission qui leur est confiée.

Certains magistrats du parquet recevront-ils une formation spéciale afin de pouvoir s'acquitter de cette mission complexe?

Le ministre de la Justice estime lui aussi que les parquets doivent être préparés à cette nouvelle tâche. La réforme des parquets actuellement en cours offre l'occasion d'une telle préparation. Le ministre considère par ailleurs qu'il n'est pas exclu que cette mission soit confiée au parquet fédéral.

M. Giet estime qu'il convient de modifier la formulation de l'article 2bis. Un tribunal n'est en effet pas compétent «pour exercer l'action publique», mais bien «pour connaître d'une action publique».

La commission souscrit à cette correction technique.

L'intervenant fait ensuite observer qu'il peut être nécessaire de désigner un mandataire *ad hoc* longtemps avant l'audience. Le conflit d'intérêts entre la personne morale et la personne habilitée à la représenter peut en effet surgir au cours de l'information ou de l'instruction.

Le texte proposé ne prévoit cependant pas que le mandataire *ad hoc* peut déjà être désigné à ce stade de la procédure.

Le représentant du ministre estime que l'article 2bis n'exclut pas que le tribunal compétent désigne un mandataire *ad hoc* avant l'audience (c'est-à-dire au cours de l'information ou de l'instruction) si cela s'avère nécessaire.

M. Barzin demande si le mot «d'office» signifie que le tribunal compétent est toujours tenu de désigner un mandataire *ad hoc* si des poursuites sont engagées pour des mêmes faits contre une personne morale et contre la personne habilitée à la représenter.

Le représentant du ministre précise que le mot «d'office» signifie que le magistrat a le pouvoir de vérifier

In het andere geval kunnen zij voor de niet-betaling verantwoordelijk worden gesteld.

Artikel 11 wordt aangenomen met 5 stemmen en 5 onthoudingen.

Art. 12

De h. Barzin is van oordeel dat de parketten de mogelijkheid moeten krijgen om de nieuwe taak die hen wordt opgedragen op een behoorlijke manier te vervullen.

Zullen sommige parketmagistraten een speciale opleiding krijgen om deze complexe opdracht tot een goed einde te brengen?

De minister van Justitie is het ermee eens dat de parketten op die nieuwe taak moeten worden voorbereid. De aan de gang zijnde hervorming van de parketten biedt hiertoe de mogelijkheid. Het kan volgens de minister ook niet worden uitgesloten dat deze opdracht aan het federaal parket zal worden toevertrouwd.

Volgens *de heer Giet* moet de formulering van het artikel 2bis worden gewijzigd. Een rechtbank is immers niet bevoegd «voor de uitoefening van de strafvordering» maar is bevoegd «om kennis te nemen van de strafvordering».

De commissie is het eens met deze technische correctie.

De spreker merkt vervolgens op dat de noodzaak om een lasthebber *ad hoc* aan te wijzen zich geruime tijd voor de terechtzitting kan stellen. Het belangenconflict tussen de rechtspersoon en de persoon die bevoegd is om de rechtspersoon te vertegenwoordigen kan immers optreden tijdens het opsporings- of gerechtelijk onderzoek.

De voorgestelde tekst bepaalt echter niet dat de lasthebber *ad hoc* al in dit stadium van de procedure kan worden aangewezen.

De vertegenwoordiger van de minister is van mening dat artikel 2 bis niet uitsluit dat de bevoegde rechtbank reeds voor de terechtzitting (nl. tijdens het opsporings- of gerechtelijk onderzoek) een lasthebber *ad hoc* aanstelt mocht zulks noodzakelijk blijken.

De heer Barzin vraagt of het woord «ambtshalve» betekent dat de bevoegde rechtbank steeds een lasthebber *ad hoc* moet aanwijzen indien tegen een rechtspersoon en tegen degene die bevoegd is om de rechtspersoon te vertegenwoordigen wegens dezelfde feiten een strafvordering wordt ingesteld.

De vertegenwoordiger van de minister legt uit dat het woord «ambtshalve» betekent dat de magistraat

s'il est opportun de désigner un mandataire sans avoir reçu une demande en ce sens de la part des parties concernées.

M. Giet constate que si l'action publique concerne un crime et que la correctionnalisation n'a pas (encore) été décidée, il est possible que la cour d'assises («le tribunal compétent») doive, dans le courant de l'instruction judiciaire, statuer sur la question de savoir s'il faut désigner un mandataire *ad hoc*.

Le représentant du ministre répond par l'affirmative.

L'article 12 est adopté par 5 voix et 5 abstentions.

Art. 13

M. Bourgeois attire en premier lieu l'attention sur les questions que le Conseil d'Etat a posées à propos de cet article (Doc. Sénat n° 1-1217/6, p. 129). Comment l'action publique pourra-t-elle encore être exercée dans les cas visés à l'alinéa 2 proposé si elle s'éteint par la clôture de la liquidation? En d'autres termes, comment est-il possible de faire renaître une personne morale qui a été dissoute et liquidée, si ce n'est par l'annulation des décisions prises en la matière?

La raison pour laquelle l'action publique devrait s'éteindre en cas de dissolution judiciaire ou de dissolution sans liquidation est en outre nébuleuse. Il doit être possible de poursuivre la personne morale aussi longtemps qu'elle n'est pas liquidée.

L'intervenant présente dès lors un amendement (n° 12, Doc. n° 2093/3) visant à remplacer l'alinéa 1er par une disposition prévoyant que l'action publique s'éteint par la mort de l'inculpé ou par la clôture de la liquidation de la personne morale, d'une part, et à supprimer l'alinéa 2, d'autre part.

Le ministre répond que l'alinéa 2 de l'article proposé vise des cas spécifiques où il apparaît, par exemple, qu'une fusion ou une scission (en d'autres termes, une dissolution sans liquidation) est organisée pour échapper à des poursuites. La simplification proposée par *M. Bourgeois* pourrait permettre à des sociétés qui sont dissoutes et ensuite immédiatement liquidées d'échapper facilement à des poursuites.

Quant à savoir comment l'action publique devra être exercée dans les cas visés à l'alinéa 2, la réponse dépend des dispositions applicables à la personne

de bevoegdheid heeft om na te gaan of het aangewezen is om een lasthebber aan te wijzen zonder hiervoor een verzoek van de betrokken partijen te hebben ontvangen.

De heer Giet stelt vast dat indien de strafvordering betrekking heeft op een misdaad en er (nog) niet tot correctionalisering werd beslist het mogelijk is dat het assisenhof («de bevoegde rechtbank») zich in de loop van het gerechtelijk onderzoek zal moeten uitspreken over de vraag of een lasthebber *ad hoc* moet worden aangewezen.

Dit wordt door *de vertegenwoordiger van de minister* bevestigd.

Artikel 12 wordt aangenomen met 5 stemmen en 5 onthoudingen.

Art. 13

De heer Bourgeois vestigt in de eerste plaats de aandacht op de vragen die de Raad van State over dit artikel heeft gesteld (Stuk Senaat, nr. 1-1217/6, blz. 129). Hoe kan de strafvordering, in de gevallen bedoeld in het voorgestelde tweede lid, nog worden uitgeoefend als ze ten gevolge van de afsluiting van de vereffening is vervallen. Hoe kan met andere woorden een rechtspersoon die ontbonden en vereffend is nieuw leven worden ingeblazen, tenzij de desbetreffende besluiten nietig worden verklaard?

Het is bovendien niet duidelijk waarom de strafvordering zou moeten vervallen bij gerechtelijke ontbinding of ontbinding zonder vereffening. Zolang de rechtspersoon niet vereffend is, moet de rechtspersoon verder kunnen worden vervolgd.

De spreker dient daarom een *amendement nr. 12* in (Stuk nr. 2093/3) ter vervanging van het eerste lid door een bepaling naar luid waarvan de strafvordering vervalt door de dood van de verdachte of door de afsluiting van de vereffening van de rechtspersoon, en tot weglating van het tweede lid.

De minister antwoordt dat in het tweede lid van het voorgestelde artikel specifieke gevallen worden bedoeld waarbij uit de omstandigheden van de zaak blijkt dat bijvoorbeeld een fusie of splitsing (met andere woorden een ontbinding zonder vereffening) wordt georganiseerd om aan vervolging te ontsnappen. Met de vereenvoudiging die de heer Bourgeois voorstelt, zouden vennootschappen die ontbonden worden en onmiddellijk daarna vereffend gemakkelijk aan vervolging kunnen ontsnappen.

Het antwoord op de vraag hoe de strafvordering in de in het tweede lid bedoelde gevallen moet worden uitgeoefend, hangt af van de regeling die in het

morale concernée en droit civil ou en droit commercial. C'est ainsi qu'en ce qui concerne les sociétés, il est prévu qu'une action peut encore être intentée contre les liquidateurs, en leur qualité de représentants de la société, après la clôture de la liquidation. Par arrêt du 22 mars 1962, la Cour de cassation a dit pour droit à ce sujet que «par la clôture de la liquidation l'extinction de la société n'est pas absolue, la société continuant de répondre des actions que les créanciers sociaux peuvent exercer contre elle en la personne de ses liquidateurs, aussi longtemps que la prescription n'est pas acquise par l'écoulement du délai de cinq années à partir de la clôture de la liquidation.».

Si l'action publique débouche sur une condamnation, cela donne naissance à une faute dont la responsabilité devra être assumée par les personnes concernées en fonction du type de personne morale.

M. Bourgeois n'est pas convaincu par la réponse du ministre. La solution la plus simple consiste à faire en sorte que l'action publique s'éteigne par la clôture de la liquidation, de même que l'action publique s'éteint par le décès de l'inculpé. Dans l'hypothèse évoquée par le ministre, il s'agit des actions exercées, alors qu'ici il s'agit de l'action publique. Ou bien un certain nombre d'actes doivent être déclarés nuls ou bien il faut d'une manière ou d'une autre, agir contre ceux qui se seraient livrés à des opérations de liquidation «frauduleuses».

M. Giet fait observer que les termes «inculpé» et «inculpé» sont utilisés dans deux sens différents aux alinéas 2 et 3 (comparez les termes néerlandais «in verdenking gesteld» et «verdacht»).

À l'alinéa 3, le terme «inculpé» est utilisé au sens général, comme dans l'article 20 actuel du titre préliminaire du Code de procédure pénale, et recouvre également le prévenu cité directement. Quant à l'alinéa 2, il vise en revanche la personne formellement inculpée conformément à l'article 61bis du Code d'instruction criminelle, tel qu'il a été inséré par la loi du 12 mars 1998.

Le ministre précise que la disposition de l'alinéa 3 a été reprise telle quelle de la loi existante, étant entendu qu'elle s'appliquerait désormais également aux personnes morales.

M. Verwilghen estime que l'on ne peut pas inférer de la formulation de l'alinéa 2 que l'action publique ne pourrait plus être exercée contre la personne morale qui est citée directement avant la perte de la personnalité juridique. Dans l'article 61bis, la per-

burgerlijk recht of het handelsrecht voor de betrokken rechtspersoon geldt. Zo is voor vennootschappen bepaald dat ook na de afsluiting van de vereffening nog een vordering kan worden ingesteld tegen de vereffenaars in hun hoedanigheid van vertegenwoordigers van de vennootschap. Het Hof van Cassatie heeft in dat verband bij arrest van 22 maart 1962 voor recht verklaard dat «de vennootschap door de afsluiting van de vereffening niet volkomen verdwijnt; zij kan door de schuldeisers van de vennootschap nog worden aangesproken in de persoon van haar vereffenaars, zolang de verjaring, door het verloop van een termijn van vijf jaar na de afsluiting van de vereffening, niet is ingetreden».

Geeft de strafvordering aanleiding tot een veroordeling, dan ontstaat daardoor een schuld waarvoor die personen moeten instaan die daarvoor naar gelang van het type rechtspersoon in aanmerking komen.

De heer Bourgeois verklaart niet overtuigd te zijn door het antwoord van de minister. De meest eenvoudige oplossing bestaat erin de strafvordering te laten vervallen door de afsluiting van de vereffening, net zoals de strafvordering vervalt door de dood van de verdachte. In de hypothese die de minister aanhaalt gaat het om aanspraken van schuldeisers. Hier gaat het om de strafvordering. Ofwel moeten een aantal handelingen nietig verklaard worden, ofwel moeten de verantwoordelijken voor «frauduleuze» vereffeningswerkzaamheden, op een of andere manier aangepakt worden.

De heer Giet merkt op dat de Franse term «inculpé» in het tweede en het derde lid in verschillende betekenissen wordt gebruikt (vergelijk respectievelijk «verdachte» met «in verdenking gesteld» in de Nederlandse tekst).

Het derde lid wordt de term «inculpé», zoals in het huidige artikel 20 van de voorafgaande titel van het Wetboek van strafvordering, in een algemene betekenis gebruikt en omvat hij ook de beklagde die rechtstreeks gedagvaard is. In het tweede lid daarentegen wordt de persoon bedoeld die formeel in verdenking is gesteld overeenkomstig artikel 61bis van het Wetboek van strafvordering, zoals ingevoegd bij de wet van 12 maart 1998.

De minister legt uit dat de bepaling van het derde lid ongewijzigd werd overgenomen uit de bestaande wet, met dien verstande dat zij nu tevens van toepassing is op rechtspersonen.

De heer Verwilghen is van oordeel dat uit de formulering van het tweede lid nochtans niet mag worden afgeleid dat de strafvordering niet meer zou kunnen worden uitgeoefend tegen de rechtspersoon die vóór het verlies van de rechtspersoonlijkheid recht-

sonne contre laquelle l'action publique est exercée est en effet assimilée à l'«inculpé».

M. Bourgeois propose d'apporter une correction dans l'alinéa 2 du texte néerlandais. Le mot *ingesteld* devrait être remplacé par le mot *uitgeoefend* afin d'établir la concordance avec le terme français «exercée».

La commission marque son accord sur cette correction.

*
* *

L'amendement n° 12 de *M. Bourgeois* est rejeté par 5 voix contre 3 et 2 abstentions.

L'article 13 est adopté par 5 voix et 5 abstentions.

Art. 14 et 15

Ces articles ne donnent lieu à aucune observation et sont adoptés par 5 voix et 5 abstentions.

Art. 16

M. Bourgeois présente un amendement (n° 16 - Doc. n° 2093/4) visant à ajouter à l'article 91 proposé, un alinéa tendant à faire en sorte que, par analogie avec l'article 61^{quater} du Code d'instruction criminelle, la personne lésée puisse demander la levée d'une mesure provisoire que le juge d'instruction a ordonnée sur la base de cet article.

M. Bourgeois renvoie à l'avis du Conseil d'Etat (Doc. Sénat n° 1 - 1217/6, p.130), dans lequel il est fait observer qu'il ne s'agit pas, en l'occurrence, à proprement parler, de mesures d'information ou d'instruction et qu'il serait donc souhaitable de prévoir une possibilité spécifique de recours.

Le ministre réplique que les dispositions de l'article 91 proposé ne font que confirmer le droit commun. Il ne saurait y avoir de doute quant à l'applicabilité de l'article 61^{quater} (voir également les développements de la proposition de loi, dans lesquels il est répondu à la question du Conseil d'Etat, Doc. Sénat n° 1-1217/1, p.13).

M. Bourgeois demande si la suspension de la liquidation de la personne morale ne devrait pas faire l'objet d'une certaine publicité. Les tiers qui ne sont pas informés de cette suspension sont en effet en droit de

streeks gedagvaard is. In artikel 61bis wordt degene tegen wie de strafvordering is ingesteld immers gelijkgesteld met de «inverdenkinggestelde» .

De heer Bourgeois stelt voor om in de Nederlandse tekst van het tweede lid een tekstverbetering aan te brengen. Het woord «ingesteld» zou moeten worden vervangen door het woord «uitgeoefend» om in overeenstemming te zijn met het Franse «exercée».

De commissie stemt met deze verbetering in.

*
* *

Amendement nr. 12 van de heer Bourgeois wordt verworpen met 5 tegen 3 stemmen en 2 onthoudingen.

Artikel 13 wordt aangenomen met 5 stemmen en 5 onthoudingen.

Art. 14 en 15

Over deze artikelen worden geen opmerkingen gemaakt. Ze worden aangenomen met 5 stemmen en 5 onthoudingen.

Art. 16

De heer Bourgeois dient een amendement nr. 16 in (Stuk nr. 2093/4) in om aan het voorgestelde artikel 91 een lid toe te voegen waardoor de mogelijkheid wordt ingevoerd om naar analogie van artikel 61^{quater} van het Wetboek van strafvordering de opheffing te vragen van een voorlopige maatregel die de onderzoeksrechter op grond van dit artikel heeft bevolen.

De heer Bourgeois verwijst naar het advies van de Raad van State (Stuk Senaat nr. 1-1217/6, blz. 130), waarin erop wordt gewezen dat het hier niet echt om opsporings- of onderzoeksmaatregelen gaat en dat het dus wenselijk zou zijn om in een specifieke beroeps-mogelijkheid te voorzien.

De minister antwoordt dat de bepalingen van het voorgestelde artikel 91 enkel het gemeen recht bevestigen. Er kan geen twijfel over bestaan dat artikel 61^{quater} toepasselijk is (zie ook de toelichting bij het wetsvoorstel, waarin op de vraag van de Raad van State wordt geantwoord, Stuk Senaat nr. 1-1217/1, blz. 13).

De heer Bourgeois vraagt of de schorsing van de vereffening van de rechtspersoon niet zou moeten worden bekendgemaakt. Derden die geen kennis hebben van die schorsing zijn immers gerechtigd ervan

présumer que les liquidateurs peuvent encore conclure certaines transactions, recevoir des paiements, etc.

Le représentant du ministre répond qu'aucune publicité n'est prescrite pour les mesures analogues qui existent d'ores et déjà, à moins qu'elles ne concernent des biens immeubles, et que c'est la raison pour laquelle il est également fait référence, dans le dernier alinéa, à l'article 35bis du Code d'instruction criminelle. Dans ce dernier cas, il va de soi que la publicité revêt de l'importance pour la protection des tiers.

Il semble du reste inopportun, notamment afin de préserver la réputation de la personne morale, de prévoir une publication automatique. Il s'agit en l'occurrence essentiellement de mesures qui concernent la relation entre la juridiction répressive et la personne morale concernée et qui doivent permettre à cette juridiction répressive d'intervenir dès la phase d'instruction.

M. Bourgeois maintient que les tiers doivent être protégés contre les liquidateurs malhonnêtes et qu'ils doivent donc pouvoir prendre connaissance de la suspension de la procédure de liquidation.

M. Verwilghen abonde dans le même sens. Étant donné que la dissolution et la liquidation doivent elles-mêmes être publiées, il serait logique qu'il en aille de même en ce qui concerne la suspension.

Le ministre fait observer qu'en cas de publication, la mesure serait également opposable aux tiers, ce qui n'est peut-être pas dans leur intérêt. Il estime que le droit commun offre suffisamment de possibilités pour agir contre des actes frauduleux. Le cas échéant, le liquidateur peut être rendu personnellement responsable lorsqu'il poursuit la liquidation alors qu'il est au courant de la mesure de suspension.

M. Barzin demande si l'État peut être condamné à payer des dommages-intérêts lorsqu'il s'avère qu'un juge d'instruction a ordonné, à tort, des mesures provisoires et a, de ce fait, discrédité la personne morale.

Le ministre répond que le droit commun régissant la responsabilité des organes de l'autorité publique est d'application. Il faudra examiner, le cas échéant, si les conditions d'application sont réunies.

*
* *

L'amendement n° 16 de M. Bourgeois est rejeté par 5 voix contre 3 et 2 abstentions.

uit te gaan dat de vereffenaars nog bepaalde transacties kunnen sluiten, betaling kunnen ontvangen enzovoort.

De vertegenwoordiger van de minister antwoordt dat voor soortgelijke, vandaag reeds bestaande maatregelen geen bekendmaking is voorgeschreven, tenzij wanneer ze betrekking hebben op onroerende goederen, reden waarom ook in het laatste lid verwezen wordt naar artikel 35bis van het Wetboek van strafvordering. In dat laatste geval is de bekendmaking uiteraard belangrijk ter bescherming van derden.

Mede om redenen die verband houden met de goede naam van de rechtspersoon lijkt het trouwens niet raadzaam om in een automatische bekendmaking te voorzien. Het gaat hier voornamelijk om maatregelen die de verhouding tussen het strafgerecht en de betrokken rechtspersoon betreffen en die dat strafgerecht in staat moeten stellen om reeds in het stadium van het gerechtelijk onderzoek op te treden.

De heer Bourgeois blijft erbij dat derden moeten worden beschermd tegen malafide vereffenaars en dus kennis moeten kunnen nemen van het feit dat de vereffening geschorst is.

De heer Verwilghen sluit zich daarbij aan. Aangezien de ontbinding en de vereffening zelf moeten worden bekendgemaakt, is het logisch dat zulks ook gebeurt in geval van schorsing daarvan.

De minister wijst erop dat de bekendmaking zou meebrengen dat de maatregel aan derden ook kan worden tegengeworpen. De vraag rijst of zij daarmee gediend zouden zijn. Zijns inziens volstaan de mogelijkheden die het gemeen recht biedt om tegen frauduleuze handelingen op te komen. In voorkomend geval kan de vereffenaar persoonlijk aansprakelijk worden gesteld wanneer hij niettegenstaande het feit dat hij kennis heeft van de schorsingsmaatregel, de vereffening zou voortzetten.

De heer Barzin vraagt of de Staat kan veroordeeld worden tot het betalen van schadevergoeding wanneer een onderzoeksrechter blijkt ten onrechte voorlopige maatregelen te hebben gelast en zo de rechtspersoon in opspraak te hebben gebracht.

De minister antwoordt dat het gemeen recht inzake de overheidsaansprakelijkheid toepasselijk is. In voorkomend geval zal moeten worden nagegaan of de toepassingsvoorwaarden daartoe vervuld zijn.

*
* *

Amendement nr. 16 van de heer Bourgeois wordt verworpen met 5 tegen 3 stemmen en 2 onthoudingen.

L'article 16 est adopté par 5 voix et 5 abstentions.

Art. 17

Cet article ne donne lieu à aucune observation. Il est adopté par 5 voix et 5 abstentions.

Art. 18

M. Barzin demande comment une personne morale peut comparaître en personne lorsque des représentants de cette personne ont également été cités en leur nom propre.

Le ministre renvoie à l'article 12 du projet de loi. En cas de conflit d'intérêts entre la personne habilitée à représenter la personne morale et la personne morale elle-même, un mandataire *ad hoc* pourra être désigné ou la personne morale devra comparaître par avocat. Il y aura d'ailleurs également des cas dans lesquels seule la responsabilité de la personne morale sera engagée ou dans lesquels la responsabilité pénale de la personne morale résultera d'un comportement d'une personne qui n'est pas habilitée à la représenter, par exemple un préposé.

M. Barzin souligne qu'un conflit d'intérêts peut survenir dans ce dernier cas également, étant donné que la personne morale peut alors être en même temps civilement responsable.

M. Bourgeois attire l'attention sur le fait que l'article 185 du Code d'instruction criminelle doit être modifié en fonction de l'arrêt de la Cour européenne des droits de l'homme rendu le 21 janvier 1999 en cause de Van Geyseghem contre l'État belge. La Cour a estimé que l'article 6, § 1er, combiné à l'article 6, § 3, c), de la CEDH a été violé du fait que la Cour d'appel de Bruxelles n'a pas autorisé l'avocat d'une partie qui ne comparaissait pas personnellement à défendre celle-ci, d'autant plus que le moyen que l'avocat comptait soulever concernait une question de droit, à savoir la prescription de l'action publique.

L'intervenant reconnaît toutefois que ce problème dépasse quelque peu le cadre du projet à l'examen.

Le ministre indique que les conséquences de cet arrêt sont examinées.

*
* *

L'article 18 est adopté par 5 voix et 5 abstentions.

Artikel 16 wordt aangenomen met 5 stemmen en 5 onthoudingen.

Art. 17

Over dit artikel worden geen opmerkingen gemaakt. Het wordt aangenomen met 5 stemmen en 5 onthoudingen.

Art. 18

De heer Barzin vraagt hoe een rechtspersoon in persoon kan verschijnen, wanneer de vertegenwoordigers van de rechtspersoon tevens in eigen naam worden gedagvaard.

De minister verwijst naar artikel 12 van het wetsontwerp. In geval van belangenconflict tussen degene die bevoegd is om de rechtspersoon te vertegenwoordigen en de rechtspersoon zelf kan een lasthebber *ad hoc* worden aangewezen of zal de rechtspersoon bij advocaat moeten verschijnen. Er zullen trouwens ook gevallen zijn waarin alleen de rechtspersoon strafrechtelijk verantwoordelijk gesteld wordt of waarin de strafrechtelijke verantwoordelijkheid van de rechtspersoon het gevolg is van een gedraging van een persoon die geen vertegenwoordigingsbevoegdheid heeft, bijvoorbeeld een aangestelde.

De heer Barzin wijst erop dat ook in dit laatste geval een belangenconflict kan rijzen, aangezien de rechtspersoon dan tegelijk burgerrechtelijk aansprakelijke partij kan zijn.

De heer Bourgeois vestigt er de aandacht op dat artikel 185 van het Wetboek van strafvordering moet worden aangepast ten gevolge van het arrest van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens van 21 januari 1999, in de zaak Van Geyseghem tegen België. Het hof heeft geoordeeld dat artikel 6, § 1, in combinatie met artikel 6, § 3, c), van het EVRM geschonden werd doordat het hof van beroep van Brussel de advocaat van een partij die niet in persoon was verschenen, niet toeliet deze te verdedigen, te meer daar het middel dat de advocaat wenste uiteen te zetten betrekking had op een rechtsvraag, namelijk de verjaring van de strafvordering.

De spreker erkent evenwel dat het probleem het bestek van dit wetsontwerp enigszins te buiten gaat.

De minister deelt mee dat de gevolgen van het arrest worden onderzocht.

*
* *

Artikel 18 wordt aangenomen met 5 stemmen en 5 onthoudingen.

Art. 19 et 20

M. Giet demande s'il faut inférer de ces articles que toute personne qui consulte le dossier d'une société au greffe du tribunal de commerce peut également prendre connaissance des condamnations éventuelles prononcées à l'encontre de la société ainsi que des infractions pour lesquelles celle-ci a été condamnée. Cela signifierait que, contrairement aux extraits du casier judiciaire concernant des personnes physiques, ceux concernant des sociétés seraient du domaine public.

Le ministre répond par l'affirmative. Il ajoute que les dispositions relatives au casier judiciaire en général seront modifiées, mais que des mesures d'exécution doivent encore être prises à cette fin.

*
* *

Les articles 19 et 20 sont adoptés par 5 voix et 5 abstentions.

Art. 21

Cet article ne donne lieu à aucune observation. Il est adopté par 5 voix et 5 abstentions.

*
* *

La commission accepte à l'unanimité une série de corrections techniques figurant ci-après.

L'ensemble du projet de loi est adopté par 5 voix et 5 abstentions.

Le rapporteur,

Le président,

S. VERHERSTRAETEN

M. VERWILGHEN

ERRATA

Art. 4

A l'article 7*bis*, alinéa 1er, 2°, à la deuxième ligne, il y a lieu de supprimer les mots «du présent Code».

Art. 8

A l'article 41*bis*, § 2, à la deuxième ligne, il y a lieu de supprimer les mots «du présent Code».

Art. 19 en 20

De heer Giet vraagt of uit deze artikelen moet worden afgeleid dat eenieder die op de griffie van de rechtbank van koophandel een vennootschapsdossier gaat raadplegen, daarin ook de eventuele veroordelingen kan aantreffen die tegen de vennootschap zouden zijn uitgesproken, met inbegrip van de misdrijven die tot veroordeling aanleiding hebben gegeven. Dat zou betekenen dat in tegenstelling tot wat het geval is voor natuurlijke personen de bedoelde uittreksels uit het strafregister publiek zouden zijn.

De minister antwoordt bevestigend. Hij voegt eraan toe dat de bepalingen met betrekking tot het strafregister in het algemeen zullen worden gewijzigd, maar dat daarvoor nog uitvoeringsmaatregelen moeten worden genomen.

*
* *

De artikelen 19 en 20 worden aangenomen met 5 stemmen en 5 onthoudingen.

Art. 21

Over dit artikel worden geen opmerkingen gemaakt. Het wordt aangenomen met 5 stemmen en 5 onthoudingen.

*
* *

De commissie neemt eenparig een aantal tekstverbeteringen aan die hierna zijn afgedrukt.

Het gehele wetsontwerp wordt aangenomen met 5 stemmen en 5 onthoudingen.

De rapporteur,

De voorzitter,

S. VERHERSTRAETEN

M. VERWILGHEN

ERRATA

Art. 4

In artikel 7*bis*, eerste lid, 2°, op de tweede en de derde regel, dienen de woorden «van dit Wetboek» te vervallen.

Art. 8

In artikel 41*bis*, § 2, op de tweede regel, dienen de woorden «van dit Wetboek» te vervallen.

Art. 12

1. Dans la phrase liminaire, il y a lieu de remplacer les mots «Code d'instruction criminelle» par les mots «Code de procédure pénale».

2. A l'article 2*bis*, à la quatrième ligne, il y a lieu de remplacer le mot «exercer» par les mots «connaître de».

Art. 13

1. A l'article 20, alinéa 2 du texte néerlandais, aux première et deuxième lignes, il y a lieu de remplacer le mot «ingesteld» par le mot «uitgeoefend».

2. A l'article 20, alinéa 3 du texte néerlandais, à la sixième ligne, il y a lieu de remplacer le mot «inverdenkinggesteld» par les mots «in verdenking gesteld».

Art. 16

A l'article 91, alinéa 2, à la troisième ligne, il y a lieu de supprimer les mots «du présent Code».

Art. 19

A l'article 600 du texte néerlandais, aux deuxième et troisième lignes, il y a lieu de remplacer chaque fois le mot «haar» par le mot «zijn».

Art. 21

1. A l'article 18*bis*, premier et deuxième tirets, il y a lieu de remplacer chaque fois le mot «premier» par le mot «1er».

2. A l'article 18*bis*, troisième tiret, il y a lieu de remplacer les mots «quatrième alinéa» par les mots «alinéa 4».

3. A l'article 18*bis*, cinquième tiret, il y a lieu de remplacer les mots «deuxième alinéa» par les mots «alinéa 2».

Art. 12

1. In de inleidende zin van de Franse tekst dienen de woorden «Code d'instruction criminelle» te worden vervangen door de woorden «Code de procédure pénale».

2. In artikel 2*bis*, op de vijfde en de zesde regel, dienen de woorden «bevoegde rechtbank voor de uitoefening van» te worden vervangen door de woorden «rechtbank die bevoegd is om kennis te nemen van».

Art. 13

1. In artikel 20, tweede lid, op de eerste en de tweede regel, dient het woord «ingesteld» te worden vervangen door het woord «uitgeoefend».

2. In artikel 20, derde lid, dient het woord «inverdenkinggesteld» te worden vervangen door de woorden «in verdenking gesteld».

Art. 16

In artikel 91, tweede lid, op de derde en de vierde regel, dienen de woorden «van dit Wetboek» te vervallen.

Art. 19

In artikel 600, op de tweede en de derde regel, dient het woord «haar» telkens te worden vervangen door het woord «zijn».

Art. 21

1. In de Franse tekst van artikel 18*bis*, eerste en tweede streepje, dient het woord «premier» telkens te worden vervangen door het woord «1er».

2. In de Franse tekst van artikel 18*bis*, derde streepje, dienen de woorden «quatrième alinéa» te worden vervangen door de woorden «alinéa 4».

3. In de Franse tekst van artikel 18*bis*, vijfde streepje, dienen de woorden «deuxième alinéa» te worden vervangen door de woorden «alinéa 2».